Igor Uranić, Stari Egipat - povijest, književnost i umjetnost drevnih Egipćana, Školska knjiga d.d., Zagreb 2002, 284 str.

Tomorad, Mladen

Source / Izvornik: **Radovi : Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2005, 37, 432 - 434**

Journal article, Published version
Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:126243

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
UNIVERSITY OF ZAGREB
CENTER FOR CROATIAN STUDIES

Repository / Repozitorij:

Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

IGOR URANIĆ, Stari Egipat – povijest, književnost i umjetnost drevnih Egipćana*, Školska knjiga d.d., Zagreb 2002, 284 str.*

U hrvatskoj historiografiji u posljednjih sto četrdeset godina, otkako se hrvatske povijesne znanosti bave prošlošću starog Egipta, objavljena su svega četiri djela u kojima su naši stručnjaci prikazali razvoj staroegipatske povijesti.

Povijest Starog Orijenta, objavljena u nakladi Matice hrvatske, prvi je takav rad. Napisao ga je Gavro Manojlović, tadašnji umirovljeni profesor Opće povijesti staroga vijeka na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, još daleke 1923. godine. Njegovo djelo je kompilacija utemeljena na saznanjima egiptološke znanosti uglavnom s njemačkog govornog područja, a prati povijest Egipta od njegova nastanka do vremena prodora «naroda s mora» u XIII-XII. st. pr. Kr.

Do sljedeće knjige moralo je proći više od tri desetljeća. Tijekom tog razdoblja u hrvatskoj su se historiografiji pojavile prve enciklopedijske natuknice i prva knjiga povijesnih putopisa (Grga Novak, *U zemlji faraona*, Zagreb 1945). Godine 1956. Petar Lisičar, tadašnji profesor povijesti staroga vijeka na Sveučilištu u Skopju, objavio je u Skopju svoj prvi sveučilišni udžbenik pod nazivom *Egipat u starom vijeku*. Ovo djelo bilo je prvi cjeloviti prikaz egipatske prošlosti objavljen u obliku knjige na području tadašnje Jugoslavije. U knjizi je sadržan pregled egipatske povijesti, jezika, kulture i umjetnosti do vremena Aleksandra Velikog (druga polovica IV. st. pr. Kr.). Nakon prelaska na Filozofski fakultet u Zadar 1959. godine, Petar Lisičar je isti tekst o egipatskoj povijesti i kulturi objavio još tri puta u okviru pregleda povijesti Staroga Istoka (*Pregled historije istočnih naroda*, Zagreb 1966., *Stari Istok – Pregled historije istočnih naroda staroga vijeka*, Zagreb 1972. i *Stari Istok*, Zagreb 1975).

U međuvremenu je godine 1967. Grga Novak, osnivač katedre i profesor povijesti staroga vijeka na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, obilježio više od četiri desetljeća aktivnog rada na istraživanju povijesti starog Egipta u svojoj odličnoj knjizi *Egipat – prethistorija, faraoni, osvajači, kultura*. Ona je do knjige Igora Uranića bila jedini pravi sustavni pregled cjelovite povijesti starog Egipta u hrvatskim povijesnim znanostima.

Igor Uranić završio je studij egiptologije u Budimpešti. Početkom 90-ih godina prošloga stoljeća postao je kustos, a zatim i voditelj Egipatskog odjela Arheološkog muzeja u Zagrebu. Uz prof. dr. Petra Selema (Odsjek za povijest, Filozofski fakultet u Zagrebu), naš je najveći stručnjak za povijest faraonskog Egipta. Autor je popularno pisanog pregleda egipatske religije (*Sinovi sunca*, Zagreb 1997), većeg broja stručnih članaka i dviju izložbi (*Bogovi, duhovi i demoni starog Egipta*, Arheološki muzej u Zagrebu 1999-2000. i *Egipatska religija i antička Istra*, Arheološki muzej Istre, Pula 2001. – suautor). Njegovu drugu knjigu *Stari Egipat – povijest, književnost i umjetnost drevnih Egipćana* objavila je Školska knjiga 2002. godine. Njegova treća knjiga *Ozirisova zemlja* treba se pojaviti u izdanju istog nakladnika.

Igor Uranić je knjigu *Stari Egipat – povijest, književnost i umjetnost drevnih Egipćana* napisao još tijekom 1998. godine, ali je zbog problema oko pronalaženja nakladnika izišla iz tiska tek u drugoj polovici 2002. godine. Rukopis sam prvi put vidio još početkom 1998. godine. Već u prvoj verziji moglo se uočiti da se radi o kvalitetnom i preglednom djelu u kojem je svaka pojedina epoha egipatske povijesti prikazana povijesnim pregledom, dijelom o umjetnosti, arhitekturi i prijevodom značajnih književnih tekstova. Na taj su

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 432 25.10.2005, 21:18

način na jednom mjestu bili obuhvaćeni svi značajni segmenti egipatske civilizacije. Rukopis u toj prvoj verziji još nije bio opremljen bilješkama.

Knjigu je prvobitno trebala tiskati Naklada Ljevak, ali je na kraju nakladnik postala Školska knjiga što se pokazalo odličnim rješenjem. Opseg knjige se u međuvremenu povećao. Dodani su brojni prijevodi izvornih staroegipatskih književnih i religijskih tekstova. Već pri prvom prelistavanju knjige svatko može zapaziti da je riječ o stvarno zanimljivom i lako čitljivom djelu koje privlači pažnju kako znanstvenika tako i običnog čitatelja zainteresiranog za egipatsku povijest i kulturu. Knjiga broji 284 stranice i obuhvaća slijedeća poglavlja:

1. Predgovor ravnatelja Arheološkog muzeja u Zagrebu prof. Ante Rendić-Miočevića (6-8),
2. Uvod (9-11),
3. Zemlja, Nil i ljudi (12-16),
4. Pretpovijesno razdoblje (17-21),
5. Izvori kronologije dinastijskog Egipta (22-26),
6. Doba ujedinjenja Sjevera i Juga i Arhajsko razdoblje (27-35),
7. Staro kraljevstvo: Faraonsko znamenje, imena i simboli; Graditeljstvo i umjetnost Starog kraljevstva; Pismo i jezik; Književne vrste; Književnost Starog kraljevstva (36-87),
8. Prvo prijelazno razdoblje (88-99),
9. Srednje kraljevstvo: Ratovi i osvajanja u vrijeme Srednjeg kraljevstva; Gradnja i umjetnost; Književnost Srednjeg kraljevstva (100-125),
10. Drugo prijelazno razdoblje (126-127),
11. Vladavina Hiksa (128-130),
12. Novo kraljevstvo: Razdoblje Amarne; Umjetnost Amarne; Odnosi između zemalja; Ramesidi – vrhunac Novog kraljevstva; Umjetnost i graditeljstvo Novog kraljevstva; Književnost Novog kraljevstva (131-185),
13. Kasno razdoblje: Libijska vladavina; Etiopska vladavina i borbe s Asircima; Saisko razdoblje; Doba perzijske vladavine; Aleksandar u Egiptu (186-213),
14. Država i društvo (214-220),
15. Svjetonazori Egipćana: Religija Starog Egipta; Kult; Smrt i zagrobni život; Znanost; Medicina; Astronomija i računanje vremena (221-259) i
16. Lista dinastija i važnijih vladara (260-263).

Igor Uranić, kao bivši dopisnik *Večernjeg lista* iz Mađarske, piše knjigu čitkim i publicističkim stilom ne opterećujući sadržaj nepotrebnim informacijama i pojmovima. Pregled egipatske povijesti i kulture metodološki je utemeljen na suvremenim egiptološkim istraživanjima koje autor neprekidno prati. Kronološki je u knjizi prikazan razvoj staroegipatske države od pretpovijesnih vremena (str. 17) do početka helenističkog razdoblja, odnosno do odlaska Aleksandra III. Makedonskog iz Egipta u proljeće 331. god. pr. Kr. (str. 210). U pregledima pojedinih povijesnih perioda uključeni su podaci o recentnim arheološkim istraživanjima i nalazima koji dodatno obogaćuju tekst. Pregledni dijelovi teksta nisu uvijek popraćeni znanstvenim aparatom jer je knjiga prvenstveno namijenjena širokom čitateljskom krugu. Upotrijebljena kronologija zasniva se na recentnim radovima egiptološke znanosti i novim istraživanjima koja su objavljena u stručnoj periodici.

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 433 25.10.2005, 21:18

Najvredniji dijelovi knjige su prijevodi djela staroegipatske književnosti (dijelovi *Tekstova piramida*, *Ptahotepovi savjeti*, *Životopis Heruefa*, *Seljakove pritužbe*, *Savjeti Amenemhata I. Sinu Sesostrisu*, *Životopis princa Sinehea*, *Priča brodolomca*, dijelovi *Tekstova sarkofaga*, *Priča o dva brata*, *Ankhšešonkovi savjeti*, *Hermesova proročanstva* – iz Asklepija, dijelovi *Knjige mrtvih*, *Mit o nebeskoj kravi*) koje je I. Uranić preveo na osnovi izvornika, a oni su popraćeni i znanstvenim aparatom. U knjizi je preuzet i dio teksta *Žalopojski Ipu Ura* koji je još 1973. godine preveo Petar Selem. Dio tekstova već je ranije bio dostupan hrvatskom čitateljstvu (M. Višić, *Književnost drevnog Bliskog istoka – Enuma Eliš – Gilgameš*, Zagreb 1993), a s dijelom tekstova čitatelji se mogu susresti prvi puta. Upravo oni daju posebnu draž knjizi jer se čitatelj tek s čitanjem izvornih književnih djela upušta u svijet egipatskog duha u tim davno minulim vremenima.

U knjizi je prisutno i nekoliko manjih pogrešaka koje će, prema riječima autora, biti ispravljene u drugom izdanju koje je u pripremi (planirani je izlazak tijekom 2005). U kronološkoj tablici (str. 261) najpoznatiji egipatski faraoni XVIII. dinastije (Tutozis I. - Tutmozis I., Tutmozis - Tutmozis III., Amenhotep - Amenhotep II., Totmes IV. - Tutmozis IV., Amenhotep - Amenhotep III.) netočno su imenovani. Riječ je o pogrešci koja je nastala u grafičkoj pripremi za tisak i za nju nije odgovoran autor knjige. U prijevodu *Životopisa princa Sinehea* (str. 111-120) Uranić nekoliko puta ponavlja da je Sinehea otišao u izgnanstvo na područje Azije gdje borave libijska plemena. To nikako ne može biti točno jer libijska plemena borave zapadno od Nila, odnosno istočno od Sahare, a Sinehea je otišao na područje Biblosa i gorja Libanon na istočnoj obali Sredozemlja. Uranić je vjerojatno plemena koja borave na području Libanona zamijenio za libijska plemena ili se služio literaturom i usporednim prijevodima u kojima je prisutna ista pogreška. U pregledu vladavine XXVI. saitske dinastije (str. 207) navodi se podatak da je perzijski vladar Kambiz osvojio Egipat 565. god. pr. Kr. svrgnuvši s prijestolja egipatskog faraona Psametika III. Poznato je da je Psametik vladao svega nekoliko mjeseci tijekom 526. i 525. god. pr. Kr. naslijedivši Amazisa II. (570-526. god. pr. Kr.). Cijeli događaj detaljno je opisao Herodot u svojoj *Povijesti* (III, 10-14). U ovom slučaju vjerojatno je riječ o «tipfeleru» koji autor svakako treba ispraviti.

Knjigu su recenzirali prof. dr. Petar Selem i prof. Ante Rendić-Miočević, a urednik je dr. sc. Zoran Velagić. Knjiga je tvrdo ukoričena. Pri izlasku iz tiska potkraj ljeta 2002. godine prvobitno se pojavila u mekom uvezu koji je zatim povučen, a svi primjerci su ponovno ukoričeni u tvrdi uvez. Knjiga je odlično opremljena s nekoliko geografskih karata, brojnim fotografijama egipatskih predmeta iz fundusa Arheološkog muzeja u Zagrebu kao i fotografijama egipatskih spomenika u Egiptu. Na kraju knjige autor je pripremio opsežnu bibliografiju i pojmovnik koji može pomoći nedovoljno upućenima u razumijevanju nepoznatih izraza i pojmova.

Knjige poput ove vrlo su rijetke u prijevodima na hrvatski jezik, a još su rjeđe iz pera domaćih stručnjaka. Budući da je *Stari Egipat* vrijedno i nadasve zanimljivo djelo, ono će sigurno u sljedećim godinama zamijeniti Novakov zastarjeli pregled. Knjigu preporučujem srednjoškolskim učenicima, učiteljima i profesorima osnovnih i srednjih škola, studentima arheologije, povijesti i povijesti umjetnosti, arheolozima, povjesničarima i svim zaljubljenicima u povijest starih kultura i civilizacija.

Mladen Tomorad

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 434 25.10.2005, 21:18

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI
37

U SPOMEN IGORU KARAMANU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2005.

0-NULTI ARAK - ZHP-37.pmd 3 25.10.2005, 21:17

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 37

Izdavač
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača
Miljenko Jurković

Glavni urednik
Borislav Grgin

Uredništvo
Ivo Goldstein
Boris Olujić
Mario Strecha
Božena Vranješ-Šoljan

Tajnik uredništva
Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica
Iva Mandić

Računalni slog
Boris Bui

Lektura i korektura
Ivan Botica

Tisak
Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje dovršeno u listopadu 2005. godine

Naklada
400 primjeraka

KAMENA NOĆ – SMRT I SJEĆANJE U RUSIJI DVADESETOGA STOLJEĆA

CATHERINE MERRIDALE, Night of Stone, Death and Memory in Twentieth-Century Russia*, London 2002*.

Hrvatska historiografija stoji pred velikom zadaćom što opširnijega istraživanja povijesti 20. stoljeća. Zato je nužno pratiti stranu literaturu i obavijestiti se o različitim mogućnostima pristupa povijesnoj zbilji. U ovoj izvanrednoj knjizi engleske povjesničarke Catherine Merridale riječ je o oralnoj historiji odnosno historijskoj antropologiji, važnost koje za upoznavanje dvadesetoga stoljeća ne treba posebno naglasiti.

U «barbarskom» 20. stoljeću milijunske su nasilne smrti obilježile uspomene preživjelih te osobne žalosti a i službene, ideološke manipulacije sjećanjima. Neka se ubojstva osuđuju, a druga opravdavaju i govor o njima važna je sastavnica političkoga života, struktura moći i svakodnevice maloga čovjeka. Zasluga je Catherine Merridale da se trudila prikazati značaj kulture smrti u Rusiji koji se, u njenoj interpretaciji, bitno razlikuje od one u njenoj domovini Engleskoj. (Autorica ne uspoređuje Staljinovu strahovladu s onom Mao Ce Tunga koja joj je možda najsličnija.) I s gledišta iskustva u Hrvatskoj mogle bi se naći neke sličnosti, no neosporno je da su carska Rusija i Sovjetski Savez predstavljali vrhunac omalovažavanja ljudskoga života i manipulacije smrću.

Autorica je postavljala Rusima i Ruskinjama pitanja o tome kako je teška prošlost, prožeta golemim gubicima ljudskih života, utjecala na njihovu svakodnevicu, namjere, sanje i noćne more. U kazivanjima svjedoka sablasnih događaja iskristalizirao se poseban način pričanja o vlastitom životu i preživljavanju, o gubicima u obitelji, o reakcijama na nasilne smrti rođaka.

Na temelju svojih živih izvora, ali i brojnih i raznovrsnih pisanih dokumenata, autorica uspijeva pokazati kako su najprije ljudi u Rusiji, a ponešto i u Ukrajini, doživjeli tijekom 20. stoljeća više krvoprolića i nasilne smrti nego oni u drugim europskim zemljama. Milijuni ljudi umrli su u epičkom razaranju koje su izazvali ratovi, revolucija, valovi gladi, epidemije i politička čišćenja. Merridale pruža uvid u sablasnu kulturu smrti u Rusiji, u svijet udovica, siročadi, suza, u tehnike preživljavanja, u izdržljivost milijuna ljudi. Mislim da je riječ o senzibilnom istraživanju dijela uvjetovanosti suvremenoga ruskoga mentaliteta, o pokušaju da se «Zapadu» približi, kako ona kaže, «lijepa ali izmučena kultura». Autorica to postiže svojim suosjećanjem s mučnim uspomenama preživjelih ispitanika.

Naslov knjige je «Kamena noć» prema pjesmi «Requiem» slavne Ane Ahmatove. Ona je pjesnički izrazila svoj doživljaj smrti koji je za ljude u Rusiji bio uvijek prisutna mora. U «Kamenoj noći» golema zvijezda sjaji ravno u oči pjesnikinje i obećava joj skoru smrt.

Merridale se poslužila formalnim osobnim i grupnim intervjuom ali i spontanim razgovorima s preživjelima najvećih katastrofa u sovjetskoj povijesti, zatim s djecom preživjelih, s medicinskim osobljem i drugim profesionalcima, koji su imali dodir s umirućima (liječnici, medicinske sestre, svećenici, aktivisti Komunističke partije), s onima koji su izgubili svoje najmilije i naposljetku sa suvremenicima koji se danas brinu o preživjelima i unesrećenima.

Autorica je obavljala ispitivanja uglavnom u Moskvi, Sankt Peterburgu i Kijevu, a možda je važno spomenuti da je promijenila imena ispitanika da bi sačuvala njihovu tajnost. Naime, priče pojedinaca o njihovim susretima sa smrću i posljedicama ni danas nisu dobro došle.

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 435 25.10.2005, 21:18

Više od 50 milijuna sovjetskih života izgubljeno je samo između 1914. i 1953. (godine Staljinove smrti) zbog nasilja, gladi i ratova. Pola tih smrti izazvao je «veliki domovinski rat» (1941-1945). Nakon suvremene «antisovjetske revolucije» autorica je mogla slušati priče o smrti i sjećanja triju generacija. Ta povijest mentaliteta i kulturne samosvijesti pokazuje kako su ljudi žalili, razumijevali milijune smrti, a pogotovo kako su morali šutjeti o njima.

Već prije 1917. ruski se način smrti pod utjecajem Pravoslavne crkve razlikovao od zapadnoga. I posljedice sovjetske revolucije i pad Sovjetskoga Saveza ostavili su duboke tragove u pojedinim životima i javnim ritualima. Sve se mijenjalo, čak i značenje smrti. Sovjetske su vlasti sustavno onemogućavale obavijesti o umrlima. Bilo je zabranjeno govoriti o gladi početkom tridesetih godina koja je upropastila živote desetina milijuna ljudi a izazvala smrt pet milijuna. Slično je bilo i s poslijeratnom gladi 1946. Sovjetska je vlast nastojala zatamniti milijunske smrti jer je to odgovaralo njenu nauku o nadmoći komunističkoga načina života. Zato odgovor pojedinaca na masovne smrti rodbine i susjeda nosi izrazito ideološki naboj. Cinična, surova i manipulativna službena politika pokazuje kako je režim prezirao pojedine živote i istinu. Zato Merridale zaključuje da u svim razdobljima tumačenja masovnih smrti traje kulturni kontinuitet u spoznaji da je život u ruskoj povijesti vrlo jeftin.

Shvaćanje smrti do 1917. određivalo je učenje Pravoslavne crkve i carskoga samodržavlja, a modernu je kulturu nasilja kasnije provodila sovjetska država. Očigledno se sjećanje s vremenom mijenjalo što je izrazito nakon pada Sovjetskoga Saveza. Kako je ono kontroverzno pokazuju suvremene rasprave o tome što čini heroja, koja požrtvovnost zaslužuje nagradu, koje se vrsti ubijanja mogu ispričati.

Autorica upozorava na pitanje psihičkih trauma, koje imaju privilegirano mjesto u zapadnom razumijevanju nasilja i njihovih posljedica, a u Sovjetskom Savezu se i danas ne želi uzeti u obzir postojanje posttraumatskoga stresa. Preživjeli u tom politiziranom društvu prihvaćali su šutnju o smrtima jer je to u okrutnom sovjetskom režimu bilo jedino moguće opredjeljenje. Mnogi su ionako mislili da je duševna patnja luksuz u svijetu gladi i fizičke ugroženosti. Oni koji su sudjelovali u okrutnostima ih dakako niječu, kao i oni koji su pasivno prihvaćali svako nasilje.

Tajna je bila bitna sastavnica sustava koji je izazvao masovne gubitke. Zato je u središtu ove knjige tišina i ne mogu se naći jednoznačni odgovori.

Svaka žalost je osobna, ali gubici koje su doživjeli rođaci Staljinovih žrtava bili su izuzetno osobni i tajni. Pedeset godina do pada Sovjetskoga Saveza obitelji su čuvale svoju žalost dubokom šutnjom. Roditelji su sakrivali svoju bol i od vlastite djece jer je bilo opasno žaliti za ubijenima od Staljinova režima kao «neprijateljima naroda» pa i biti s njima u rodu. Čak i osamdesetih godina, kada su priče o prošlosti objavljivane u novinama pod utjecajem Gorbačovljeve «glasnosti», stanovništvo, koje je naučilo skrivati svoju tobožnju sramotu, nije vjerovalo da je «kamena noć» prošla.

Kako posljednji preživjeli stare i umiru, njihove priče kao fragmenti povijesti tj. ideologija i društvenih promjena, ne smiju nestati. Na to je Merridale htjela upozoriti svojom knjigom. Ideja mistične ruske narodnosti razvijala se stoljećima nasilne povijesti – ratova, invazija, gladi, prirodnih katastrofa. Izolacija sovjetske Rusije taj je tijek na svoj način samo pojačala. Pojave koje su oblikovale stav ruskoga naroda prema patnji i smrti bile su različite. Zacijelo su ortodoksno kršćanstvo i carsko samodržavlje bili temelji konstrukciji smisla jedinstva i kolektiviteta. Car kao polubog imao je samo mističnu vezu s narodom.

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 436 25.10.2005, 21:18

Kada je sovjetski komunizam propao, milijuni ljudi pokušali su vratiti nešto od propaloga svijeta carske Rusije. Oživjeli su simbole autokracije, diskreditirane od sovjetskih vlasti, punili su crkve.

Većina stanovništva u carskoj Rusiji bili su seljaci i njihov vjerski univerzum te stav prema smrti postali su donekle duhovni temelji iako bitno izmijenjenih sovjetskih rituala. Prikazujući strašnu bijedu seljaka u carskoj Rusiji – što su je uz ostalo izazvale velike gladi 1891/92. te 1906. – fizičku udaljenost između većih gradova i pogođenoga sela te karakter revolucije 1905., Merridale se osvrće na mišljenje povjesničara da je carska Rusija ekstremni primjer državne represije u kojoj je nasilje pogađalo cijelo društvo. Riječ je, uz ostalo, o ubijanju sa strane države kao odmazde u uvjetima potpune nezakonitosti, tlačenja pojedinaca i životinjske okrutnosti. U tom spletu Merridale daje istaknuto mjesto pogromima Židova organiziranim od ruske carske policije. Odnos prema životu i smrti iz posljednjih godina carske Rusije nije nestao sovjetskom revolucijom. Uglavnom iste postupke u drukčijem okviru primijenila je i nova vlast.

Suvremenici su preko noći doživjeli reinterpretaciju prošlosti i potpun preokret prijašnjih dogmi tumačenja zbilje kako nakon 1917. tako i poslije sloma sovjetskoga režima. Stari običaji i vjerovanja ipak su preživjeli nakon 1917. a i po slomu sovjetskoga režima. Autorica kaže da je odnos prema smrti bio aspekt boljševičke kulture koji je dugovao jednako mnogo ruskoj tradiciji kao i tobožnjoj «znanstvenoj marksističkoj» ideologiji. Različite pojave u carskoj Rusiji kao seljačke pobune, gradski nemiri, nacionalni i društveni pokreti bili su prikazani u novim omotima i postali su herojska borba proletarijata i siromašnoga seljaštva pod vodstvom Komunističke partije Sovjetskoga Saveza.

Cilj Lenjinove revolucije bilo je osvajanje državne moći, a nije ga zanimala izgradnja civilnoga društva. Indiferentnost i nehaj prema životu i smrti postao je preduvjet za sustavne brutalnosti. Slavili su se prije svega heroji i mučenici revolucije 1917. i građanskoga rata u velikim «crvenim» spravodima s posebnim ritualima. Uvedeni su blagdani u čast novih svetaca, revolucionarni panteon se brzo punio. Opisujući mučenje i ubijanje sa strane «bijelih» i «crvenih» u građanskome ratu, a posebno pokolj civilnoga stanovništva, autorica ističe da je tada puko preživljavanje postalo jedini cilj pojedinaca. Građanski rat brutalizirao je cijelo stanovništvo i promovirao političku kulturu bezdušnoga nasilja i omalovažavanja života.

Trauma i nasilje oblikovali su Sovjetski Savez jednako kao ideologija, ekonomski pritisak i sukobi oko političke moći. Prvobitna sovjetska demokracija se izgubila, a teror vlasti na temelju običnih naređenja postao je standardno sredstvo rješavanja problema. Razvijao se novi mentalitet i način opisa svijeta gotovo isključivo ideološkim pojmovima. Novi se moral nije obazirao na pojedinačni život i smrt jer se temeljio najvećim dijelom na mitu o budućnosti revolucije uz pomoć svjetskoga proletarijata. Ljudi su javno htjeli ili morali biti sovjetski građani koji se zalažu za klasnu revoluciju i svjetsko bratstvo, a krili su vlastita iskustva sa smrću svojih bližnjih u građanskom ratu, u velikoj gladi a kasnije u Staljinovim čistkama. Krajem dvadesetih godina je osvrtanje na probleme pojedinaca izazivalo službenu kritiku. Individualizam se osuđivao kao «buržoaski».

Merridale obraća mnogo pažnje sovjetskoj protureligijskoj kampanji dvadesetih i tridesetih godina koja je utjecala na svakoga sovjetskoga državljana i nastojala promijeniti njegov stav prema smrti i okvir sjećanja. Ironija je što su Sovjeti spriječili kult obožavanja kostiju svetaca Pravoslavne crkve, a istovremeno stvorili vlastitu relikviju u lešu mumificiranoga Lenjina. Sovjetsko je carstvo stvoreno na kostima jednoga sveca.

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 437 25.10.2005, 21:18

Manjak opskrbe stanovništva, racioniranje životnih namirnica, a pogotovo valovi gladi krajem dvadesetih i početkom tridesetih godina bili su kronične popratne pojave prijelaza Sovjetskoga Saveza na politiku petogodišnjega plana, nasilne kolektivizacije na selu i centralističke izgradnje industrije. Golem broj mrtvih i ubijenih izazvale su masovna kolektivizacija na selu i «dekulakizacija» oko pet milijuna bogatijih seljaka kao sabotera socijalističke izgradnje. Nestala su cijela sela, a Ukrajinci danas tvrde da je riječ o genocidu. Merridale pokazuje kako je službena cenzura sprječavala obavijesti o tim strahotama. Sam pojam gladi bio je kontrarevolucionaran. Kao uvijek, kada je riječ o masovnoj smrti, pitanje je koliko su o tome znali oni koji nisu bili neposredno pogođeni, jesu li bili prisiljeni ne vidjeti, jesu li neizrecivu katastrofu namjerno ignorirali.

Iz autoričine priče se vidi kako u reakcijama na masovne smrti prevladava negacija postojećega i obilježava sovjetski mentalitet. Njena «nova oralna historija» zapravo obavještava kako su ljudi živjeli nakon traumatskih iskustava, a da nisu nikada o tome govorili. To je «zaboravljanje» način života milijuna ljudi u Staljinovoj eri. Autoričini su ispitanici pričali o svojim doživljajima u fragmentima koji su se sačuvali, unatoč brisanju javnoga okvira za sjećanje. «Dekulakizacija» koju su mnogi doživjeli i preživjeli bila je pedesetak godina sramotna tajna. Mnogi su se morali prilagoditi danim okolnostima kako bi preživjeli. Oni su bili ujedno žrtve i prisilno suradnici režima. To je bila strategija milijuna kako bi sačuvali svoje živote.

Razumije se da su ispitanici pričali autorici o stravičnosti i masovnosti umiranja i ubijanja u Staljinovim logorima. Pedesetogodišnja cenzura onemogućila je kolektivno sjećanje pa je Merridale slušala samo strašne priče pojedinaca onih koji su sami bili u logoru ili njihove rodbine. Pritom je dojmljiva bila činjenica da neki preživjeli robijaši još uvijek dokazuju svoju nevinost i radije tvrde da se u njihovu slučaju dogodila pogreška nego da uzroke traže u stravičnosti sustava. Kaže da još uvijek mnogi ljudi u Rusiji vjeruju u krivnju osuđenih. Čak i oni koji su nakon Staljinove smrti bili rehabilitirani morali su pred javnošću dokazivati svoju nevinost. Kao svjedoci života i smrti u gulagu brojni su povratnici loše, dočekani jer su govorili o događajima koje je većina željela zaboraviti.

Prema Merridalovoj, razni su događaji, od osude i pogubljenja Lenjinove elite do gulaga, oblikovali proces komemoracije i zaboravljanja. Nitko nije javno tugovao za svojim ubijenim rođacima, svi su pokušavali nastaviti sa svojim životima bilo kako, sakrivajući uspomene. No priča o zaboravljanju ipak je složenija od traženja uzročnosti samo u službenoj cenzuri.

Autorica zatim ističe kako je «veliki domovinski rat» protiv nacista, kao možda najveće iskušenje koje je rusko stanovništvo ikada doživjelo, bio, za razliku od drugih pripovijesti o smrti i tugovanju, uvijek bitan dio sovjetskoga javnoga sjećanja. Prikazujući kako je uspomena na taj stravičan rat, u kojem je poginulo vjerojatno oko 40 milijuna ljudi, djelovala pri jačanju sovjetskoga sustava, Merridale ističe da je 1,5 milijun od 6 milijuna Židova ubijenih od nacista u holokaustu stradao u Sovjetskom Savezu. Kaže da je šutnja o holokaustu na sovjetskome tlu bila možda najzlokobnija od šutnji pri službenim ceremonijama komemoracije. Autoričini ispitanici govorili su samo o sovjetskim životima uopće. Suvremena spoznaja nakon otkrivanja spomen-područja Babi Jar kod Kijeva, gdje su nacisti u dva dana strijeljali oko 33.000 Židova, izaziva samo okretanje glave i novu šutnju.

Merridale je zabilježila i sjećanje na nacističku blokadu Lenjingrada gdje je od bombardiranja, gladi i smrzavanja umrlo deset puta više ljudi nego u Hirošimi, pa za mnoge umrle nije bilo ljesova ni mjesta za pogreb.

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 438 25.10.2005, 21:18

Mogu se ispričati mnoge alternativne pripovijesti o Domovinskome ratu. No sada, kada je propao Sovjetski Savez, sjećanje na nj kao na ruski nacionalni rat postalo je osnova za veliki dio suvremenoga ruskoga samorazumijevanja. Uglavnom se osuđuje sve što se ne uklapa u opću herojsku sliku. Rusi se ne žele baviti nekontroliranom boli i traumama koji ne nalaze mjesta uz njihova sjećanja simbolizirana spomenicima od kamena i bronce. Sovjetski državljani koji su preživjeli rat ne žele se sjećati trauma, oni sebe ne vide kao žrtve nego kao heroje. U društvu u kojem su postojale bezbrojne tajne i gdje je šutnja bila osnovno pravilo, ratni su se veterani kretali u okviru službenoga odnosno dopuštenoga sjećanja. Žrtve ratnih gubitaka druge vrsti počeli su izlagati svoje priče tek u doba «glasnosti».

Valja istaknuti da u Sovjetskome Savezu nije bilo dovoljno šutjeti. Većina državljana morala se javno složiti sa službenim pričama o tome kako život postaje bolji i sretniji. Beskrajno ponavljanje, kao mantra, utjecalo je na mnoge ljude da su i sami počeli vjerovati u te bajke. Pritom valja uzeti u obzir da su sovjetski državljani, osim Staljinove srednje klase, bili, prije svega, zabavljeni borbom za preživljavanje u okružju dugotrajne brutalizacije. Sovjetski način prevladavanja bolnih osjećaja sastojao se u teškom radu i pozdravljanju zastave.

U svom izvještaju Merridale govori i o fenomenu Staljinove smrti. Nakon toga, u vrijeme Hruščova, postalo je teško sačuvati udobne iluzije. Priče zatvorenika, koji su se pomalo vraćali iz gulaga, nisu se mogle jednostavno zabaciti. Počelo je ispitivanje dotadašnje šutnje a pojavili su se i disidenti.

Retorika jedinstva, napretka, poboljšanja u Sovjetskome Savezu bila je u oštroj suprotnosti sa zbiljom izuzetnih društvenih teškoća, korupcije i voluntarizma. Zato su sovjetski ljudi imali dvostruki život. S jedne su se strane javno izjašnjavali za sovjetski sustav, a kod kuće su se podavali svojim osjećajima gubitka iluzija pričajući i protusovjetske viceve. No u godinama uoči propasti Sovjetskoga Saveza intelektualci-disidenti doživjeli su izuzetnu afirmaciju. Pasternakovu pogrebu prisustvovalo je veliko mnoštvo, a slavili su se književnici kao Mandelstam i Ahmatova.

Ističući goleme preobrazbe nakon što je Gorbačov l985. postao sekretar Partije, Merridale kaže kako je černobilska atomska katastrofa (1986) prvi put jasno i javno otkrila krivnju sovjetskoga vodstva u vezi s izuzetno lošim vođenjem poduzeća i širenjem lažnih obavijesti. Černobil je postao posljednja katastrofa staroga sovjetskoga uređenja i njegove posljedice prisilile su vodstvo na preispitivanje svih vrijednosti sovjetskoga sustava, a dakako i vladajuće kulture negacije. Gorbačov se odlučio na «glasnost» koja je pomalo počela bistriti gustu sovjetsku maglu.

Prije toga, službene su slike prošlosti prekrivale one osobne, no u doba «glasnosti» izlila se prava «plima» kostiju. Naime, otkrivene su prve Staljinove masovne grobnice, a s njima je počeo proces ponovnoga otkrića prošlosti s novim pričama sada punim osjećaja srdžbe, krivnje, žalosti, ponekad i grižnje savjesti. Iskopavanja mrtvih, započeta krajem osamdesetih godina, locirala su pa i identificirala ubijene žrtve, dala su im pripovijesti pa i imena. Strašna istina o ubijenima sve je više prevladavala sovjetski kič i laži.

Susret s povijesnom zbiljom bio je bolan autoričinim ispitanicima koji su preživjeli Staljinovu represiju. Nakon dugotrajne službene šutnje, neki od njih sada su mogli stajati u određenoj šumi ili uz granitni kamen i vjerovati da tamo leže kosti njihovih najmilijih. Dakako, među preživjelima i rođacima nastavlja se rasprava o činjenicama i kostima. Neki skeleti postaju nekadašnji nositelji nacionalnoga oslobođenja, drugi opet mučenici Pravoslavne crkve.

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 439 25.10.2005, 21:18

Pristup ubijenima je različit i ovisi o tome je li netko pripadao generaciji političkih radikala, bivših disidenata ili ostarjelim preživjelima Staljinove strahovlade. U svim tim dojmljivim događajima veliku je ulogu imala rehabilitacija članova Centralnoga komiteta, Staljinovih žrtava. U svakom slučaju spomenici i sjećanja na ubijene postali su snaga u tekućoj politici, a ne samo sredstva za oživljavanje prešućene prošlosti. Riječ je naime o istraživanju cijeloga opsega ubijanja u vrijeme sovjetske vlasti, o poticanju ljudi da se sjećaju i da ponovno otkriju svoje priče. Dok se za milijunima muškaraca i žena, Staljinovih žrtava, tugovalo u tajnosti, sada su one postale sastavnice prošle zbilje i suvremenoga života. To je obilježilo razgovore autorice i njenih ispitanika. Bit staljinizma prvi je put postala vidljiva u pričama pojedinaca.

Merridale kaže kako se u neruskim republikama Staljinove žrtve smatraju borcima za nacionalno oslobođenje. Posebnu pažnju obraća činjenici uskrsnuća religije i nacionalizma nakon sedamdeset godina represije. Tako je zamjenom jedne dogme i jednoga svećenstva drugima ispunjena praznina koju je ostavio sovjetski sustav. Ukratko rečeno, od 1987. do 1991. postalo je upitno sve ono što je bilo sveto u Sovjetskome Savezu. No otvaranje te prošlosti vrlo je selektivno s obzirom na goleme potrese u vrijeme i nakon raspada Sovjetskoga Saveza.

Merridale je dakle htjela prikazati tamu u Rusiji 20. stoljeća, izvanredne patnje njena stanovništva. No ujedno je željela istaknuti njegovu vitalnost i dostojanstvo. Glad, građanski rat, rat i eksproprijacija, i uopće diktatura režima teme su svakoga poglavlja ove knjige.

Sa zabranom Komunističke partije i rehabilitacijom žrtava 1991-1992. zacijelo je započelo novo razdoblje i dalje s otvorenim problemima koji se, uz ostalo, odnose na smrt i uspomene. Nije bilo progona nekadašnjih straža, informanata, istražitelja koji su donekle i sami žrtve jer su i oni bili zatvarani ili im sustav nije omogućio drugi izbor. U ruskoj je kulturi ideja osobne odgovornosti uglavnom maglovita. Zato autorica misli da je pri razmatranju nasilne prošlosti, prelako govoriti samo o krivnji «sistema». Uostalom, suvremeni zagovornici turbo-kapitalizma i međunarodnih trgovačkih koncesija uglavnom su djeca stare elite. Utjecaj prikupljen pod sovjetskom vlasti još je uvijek važan. Nekadašnji pripadnici stare Komunističke partije velikim su dijelom zastupljeni u suvremenoj mafiji. Opasan je put iskopati imena, otvarati nove svađe, no drugi je izbor nova šutnja i strah. Je li ruski narod, povijesno obilježen nasiljem, osuđen da ga stalno ponavlja? Svaka kultura ima svoje načine zamišljanja svijeta u kojem su mrtvi zapravo još uvijek živi. Kako će mrtvi živjeti dalje u Rusiji?

Mirjana Gross

BORISLAV GRGIN, Počeci rasapa. Kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska*, Ibis grafika, Zagreb 2002, 285 str.*

Knjiga znakovita naslova *Počeci rasapa* zapravo je dopunjena i dijelom izmijenjena doktorska disertacija pod naslovom *Kralj Matijaš Korvin i Hrvatska* koju je autor obranio

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 440 25.10.2005, 21:18

1998. godine na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. U središtu istraživačkoga zanimanja odsječak je burnoga razdoblja hrvatske povijesti na prijelazu iz srednjega u rani novi vijek, koje su obilježile znatne društvene, gospodarske, političke, demografske, vjerske i etničke promjene. Spojem analitičkog i sintetičkog pristupa obrađuje se vrijeme vladavine ugarsko-hrvatskoga kralja Matijaša Korvina (1458-1490) kada započinje proces spomenutih promjena. Autor je pritom nastojao ispuniti prazninu koja o tome razdoblju postoji u hrvatskoj historiografiji. Kako to sâm ističe u *Uvodu* (str. 5-13) kada govori o metodološkim odrednicama, osnovni je cilj bio utvrditi kako su pojedine političke, gospodarske, kulturne i druge mjere središnje vlasti utjecale na društvene promjene u Hrvatskoj, ali i kakav je bio utjecaj vanjskopolitičkih prilika. Zbog opsežnosti teme analiza je ograničena na prostor "uže Hrvatske", premda su prigodice u obzir bili uzeti i ostali hrvatski prostori koji su pripadali kruni svetoga Stjepana, poglavito srednjovjekovna Slavonija.

Prvo poglavlje pod naslovom *Doba kralja Matijaša Korvina (1458-1490) – Osnovne razvojne smjernice* (str. 20-42) sažima temeljne značajke vladavine Matijaša Korvina, počevši od njegova podrijetla, dolaska na vlast, borbe za legitimnost, unutrašnje politike, financijskih preuredbi, inovacija u vojno-obrambenoj organizaciji kraljevstva, upravnih reformi, odnosa prema Crkvi te vanjske politike koja je išla za pretvaranjem Hunjadijevaca u novu srednjoeuropsku dinastiju, a posebna je pozornost posvećena ulozi gradova kao jednoj od važnih sastavnica u kraljevoj prevazi nadmoći visokoga plemstva.

Drugo poglavlje pod naslovom *Humanizam i renesansa na Korvinovu dvoru – Udio hrvatskih zemalja – Odjeci u Hrvatskoj* (str. 43-76) analizira kulturna stremljenja Korvinova dvorskoga kruga koji je Ugarsko-hrvatsko Kraljevstvo nastojao priključiti suvremenim humanističkim i renesansnim kretanjima. Istaknutu ulogu u toj skupini humanista i renesansnih umjetnika imali su pojedinci iz hrvatskih zemalja, iz Slavonije, Dubrovnika i Dalmacije, među kojima su najugledniji bili crkveni velikodostojnici Ivan Vitez od Sredne, njegov nećak Ivan Kestenski, poznatiji kao Janus Pannonius, te biskup Nikola Modruški. Život i djelatnost svakoga od njih zasebno se obrađuje, a autor se pritom pozabavio i ostalim humanistima i renesansnim umjetnicima iz hrvatskih zemalja na Korvinovu dvoru, općim obilježjima humanizma i renesanse u Hrvatskoj, te hrvatskim glagoljaštvom kao usporednom kulturom.

Treće poglavlje pod naslovom *Matijaš Korvin i hrvatsko plemstvo* (str. 77-125) bavi se središnjom temom knjige, dakle složenim odnosima između kralja i hrvatskoga plemstva, osobito velikaša, te značajkama društvenoga položaja hrvatskoga plemstva u cjelini. Autor je izdvojio nekoliko faza karakterističnih za te odnose: prvo razdoblje kad je Matijaš tražio saveznike za svoju vladavinu (1458-1464), drugo razdoblje kad je kralj krenuo putem centralizacije (1464-1472), pri čemu se posebno ističe pad Senja i Vinodola u kraljevske ruke što je bila prekretnica za Frankopane, snažno uzdrmalo njihov položaj i označilo početak procesa opadanja njihove moći, te treće razdoblje (1472-1490) kad je Matijaš nastojao održati načelnu premoć kraljevske vlasti, a da istodobno nije ugrozio temelje društvenoga položaja velikaša na razini kraljevstva. Zasebna se pažnja posvećuje hrvatskom sitnom i srednjem plemstvu koje je umnogome ovisilo o kralju i velikašima, a znatan element nesigurnosti bila je opasnost od vanjskih sila, osobito Osmanlija.

Četvrto poglavlje pod naslovom *Stezanje obruča – Hrvatska između Matijaša i vanjskih sila* (str. 127-186) razmatra utjecaj vanjskopolitičke situacije na prilike u Hrvatskoj, osobito s obzirom na mletačka posezanja i odnos Matijaša i Venecije, zatim na Matijaševu politiku

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 441 25.10.2005, 21:18

prema Njemačkome Carstvu, na veze između kralja i papinstva, te na sve akutniju osmansku opasnost. S tim u vezi autor zaključuje da je Hrvatskoj za uspješniju obranu od vanjskih ugroza, poglavito Osmanlija, neophodno trebalo što snažnije gospodarstvo i razvijena gradska naselja s visokim prihodima koji bi na dulji rok mogli financijski iznijeti obranu, a upravo joj je to manjkalo.

Peto i ujedno posljednje poglavlje pod naslovom *Gospodarski i urbani razvoj Hrvatske – Uloga Matijaša Korvina* (str. 187-212) nastoji osvijetliti temeljna obilježja gospodarskoga stanja u srednovjekovnoj Hrvatskoj u Korvinovo vrijeme, odnosno na koji su način kralj i središnja vlast utjecali na gospodarske prilike, te kakvi su stvarni rezultati bili postignuti. U obzir je uzet i utjecaj susjeda, posebno Osmanlija i Venecije. Autor je znatnu pažnju usmjerio na položaj gradova kao bitnih čimbenika u mjerenju razine gospodarske razvijenosti.

Knjiga *Počeci rasapa* vrlo je vrijedan doprinos proučavanju političkih, društvenih, gospodarskih i kulturnih prilika u dijelu hrvatskih zemalja na izmaku srednjega vijeka u tijeku promjena koje su na dulje vrijeme obilježile hrvatsku povijest. Istodobno je jasno istaknuta uloga Matijaša Korvina koji je uspostavom obrambenoga sustava na južnoj granici Ugarsko-hrvatskoga Kraljevstva za pedesetak godina usporio osmansko napredovanje prema srednjoj Europi, činjenica koja u historiografiji do sada nije bila dovoljno naglašavana.

Hrvoje Gračanin

KAREN JOLLY – CATHERINA RAUDVERE – EDWARD PETERS, Witchcraft and Magic in Europe. The Middle Ages*, Volume 3, The Athlone Press, London 2002, XIV + 280 str.*

Knjiga *Vještičarstvo i magija u Europi: srednjovjekovno doba* izašla je kao treći dio edicije koja obuhvaća razdoblje od biblijskih i poganskih društava do 20. stoljeća u ukupno šest dijelova. U knjizi se kombinira tradicionalan pristup povjesničara politike, prava i društva s kritičkim sintezama kulturne antropologije, historijske sociologije i studija spolova. Cilj je ovoga sveska, kao što se i navodi u uvodu, pokazati da je uobičajeni koncept magije nastao tijekom srednjega vijeka, da su klasično i kršćansko naslijeđe iz kasnoga Rimskog Carstva bili stopljeni s lokalnim i regionalnim vjerovanjima te da su država i Crkva zaoštrile svoj stav prema magiji i čarobnjaštvu općenito i vještičarstvu posebno, otvarajući na taj način put izbijanju nasilnoga progona vještica u ranonovovjekovnoj Europi.

Autorica prvoga dijela knjige *Srednjovjekovna magija; definicije, vjerovanje, praksa* (Medieval Magic: Definitions, Belifes, Practices: str. 1-71) je Karen Jolly. U svjetlu fenomenologije magije Jolly problematici pristupa s tri različite pozicije: historijske, konceptualne i pragmatične. U prvom poglavlju: Definiranje magije (Definition of Magic; str. 6-12) razmatra historiografska pitanja vezana uz istraživanja magije, koncentrirajući se na

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 442 25.10.2005, 21:18

neke značajne promjene nastale u 20. stoljeću, dijelom kao rezultat utjecaja kulturne antropologije kao i promijenjena koncepta srednjovjekovnog kršćanstva.

U drugom poglavlju *Vjerovanja vezana uz magiju* (Belifes about Magic; str. 13-26) autorica predlaže teorijski model promjena paradigme u srednjemu vijeku koje su uzrokovale redefiniranje koncepta magije. Te promjene mogu se naći u početnome prijelaznom periodu, u renesansi 12. stoljeća i u izmijenjenom okolišu 15. stoljeća.

U trećem poglavlju *Prakticiranje magije* (The Practice of Magic; str. 27-71) Jolly ispituje pojedina djelovanja vezana uz magiju u narodnoj i dvorskoj tradiciji u pet kategorija: iscjeljivanje, zaštita, prizivanje duhovnih bića, okultno znanje i zabava, donoseći primjere od Irske do Rusije, od Skandinavije do Italije u razdoblju od 500. do 1500. godine.

Drugi dio knjige autorice Catharine Raudvere naslovljen je *Trolldómr u ranosrednjovjekovnoj Skandinaviji* (Trolldómr in Early Medieval Scandinavia; str. 73-171). Cilj je ovoga dijela upoznavanje čitatelja s osnovnim kulturnim i društvenim značajkama u ranosrednjovjekovnoj Skandinaviji iz kojih je proizašao sustav vjerovanja i rituala vezan uz navodne posebne sposobnosti i neuobičajeno znanje određenih osoba. U tom sustavu postojanje vještičarstva, odnosno *trolldómra*, prihvaćeno je kao nešto sasvim prirodno. Autorica se u svom istraživanju koristila srednjovjekovnim nordijskim izvorima (uglavnom raznim sagama), pretežno islandskog i norveškog podrijetla.

U prvom poglavlju koje nosi naslov *Koncept trolldómra: mentaliteti i vjerovanja* (The Concept of Trolldómr: Mentalities and Belifes; str. 83-108), autorica upozorava da je trolldómr u velikoj mjeri bio dio društva te ga stoga treba promatrati u specifičnom kulturnom kontekstu. Prakticiranje trolldómra, jednako kao i optužbe protiv njega, bile su vezane uz zahtijevanje prava na autoritetan govor. U *Obiteljskim sagama* i čarobnjaštvo i optužbe protiv vještičarenja opisani su kao moćan govor izgovoren u posebnom kontekstu i u osobite svrhe. Optuženik i tužitelj su stoga aktivni čimbenici, a ne instrumenti kulture. Autorica upozorava na razliku između kontinentalnog koncepta vještičarstva i trolldómra. Trolldómr ne sadrži većinu elemenata prisutnih kod vještičarstva, noćni sabat, orgije, ubijanje male djece, kanibalizam itd. U središtu koncepta trolldómra sposobnost je određene osobe da utječe na druge ljude i cijelu prirodu bilo zloćudno ili dobroćudno.

U drugom poglavlju *Rituali trolldómra: prakticiranje i izvedba* (Trolldómr Rituals: Practice and Performance; str. 109-150) autorica nas najprije upoznaje s pojmom *seiđr* u kojem je sadržan cijeli jedan splet vjere, morala, običaja i tradicije. Iako može imati mnogo značenja, gotovo uvijek se rabi u pozitivnome smislu. Rituale autorica promatra kroz komunikaciju koja teče u dva smjera: vertikalno i horizontalno. Unutar vertikalna pravca rituali su najočitiji. Tu je riječ o ljudskoj želji za komunikacijom s nadnaravnim bićima. Rituali, međutim, uvijek predstavljaju društveni događaj te stoga djeluju i u horizontalnu pravcu, formirajući ljudske hijerarhije i identitete utemeljene na društvenu poretku, seiđru. Kod prakticiranja trolldómra seiđr se koristi prilično često. Čini se da je ta ceremonija bila važan događaj. Opisana je kao čin prizivanja nadnaravnih bića u cilju predviđanja budućnosti i sudbine ne samo za pojedince nego i za čitavu zajednicu. Ceremonija je uključivala i predviđanje vremenskih prilika za nadolazeće godišnje doba, a izvodila ju je osoba koja je posjedovala određene vještine i sposobnosti. Seiđr se koristio i u cilju zaštite člana obitelji ili nanošenja štete neprijatelju.

Na početku trećeg poglavlja koje je naslovljeno *Pravni kodeks: zakon i suđenje* (The legal Code: Law and Trial; str. 151-162), autorica napominje da je u sagama često prisutan

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 443 25.10.2005, 21:18

motiv optužbi i suđenja za trolldómr. Stari nordijski izvori otkrivaju nekoliko različitih strategija za obračunavanje s osobama optuženima za trolldómr. S nekima od njih se obračunavalo izravno, a neki su bili suočeni s formalnim suđenjem. Na sudu se s takvim slučajevima postupalo kao s bilo kojim drugim kaznenim djelom. Za razliku od trolldómra koncept prava bio je općeprihvaćen i upotrebljavan apstraktni termin. Tradicija nam govori da su pravo iz Norveške u Island donijeli prvi doseljenici, *landnámsmenn*. Prvi nordijski zakoni prenošeni su usmeno i poznati su tek kao odjeci u najranijim pisanim izvorima. U pravnom sustavu usmene kulture govornik prava, *logsogumađr*, pamtio je i recitirao zakon na zajedničkim sastancima. Bio je biran na razdoblje od tri godine i zauzimao je važno mjesto s odgovornošću za pravilno očuvanje i prenošenje pravne tradicije. Proces suđenja imao je simboličan karakter i bio je strogo ograničen mjestom i vremenom. Optužbe za trolldómr u sagama su najčešće povezane s bolešću i smrću. Autorica donosi nekoliko primjera suđenja u sagama te na tim primjerima nastoji pokazati kako je suđenje izgledalo i koji je ishod bio najčešći. U jednoj od tih priča starija, ali dobrodržeća žena, koja je zbog neuzvraćene ljubavi prema nekom mladiću pribjegla trolldómru, kažnjena je izgnanstvom u šumu daleko od zajednice.

Autor je trećega dijela knjige pod naslovom *Srednjovjekovna Crkva i država o praznovjerju, magiji i vještičarstvu: od Augustina do šesnaestog stoljeća* (The Medieval Church and State on Superstition, Magic and Witchcraft: From Augustine to the Sixteenth Century; str. 173-245) Edward Peters.

Na početku prvog poglavlja koje je naslovljeno *Praznovjerje i magija od Augustina do Izidora Seviljskog* (Superstition and Magic from Augustine to Isidore of Seville; str. 178-186), Peters ističe da su se kršćanski pisci prvi put susreli s pojmovima *superstitio* i *magia* kad su ih grčki i rimski pisci te vladari rabili vezano uz kršćanstvo. Kršćani su potom te pojmove vezali za sve ono što su smatrali iracionalnim i lažnim, tj. za sve nekršćanske religije. Potkraj 2. st. Tertulijan je svu poganska praksu proglasio rimskim praznovjerjem. U 6. st. Martin iz Brage, pod snažnim Augustinovim utjecajem, objasnio je u svome djelu kako su se demoni pretvorili u poganske bogove da bi zavarali ljude i zadobili njihovo obožavanje. Iako su je ponekad tako nazivali, kršćanski su pisci ipak razlikovali rimsku religiju od magije, znajući da je bavljenje njome bilo protuzakonito u Rimskome Carstvu. Kad je 374. godine otkrivena zavjera protiv cara Valensa u koju su bili upleteni i čarobnjaci, zakoni protiv magije znatno su pooštreni, a sve pronađene knjige na temu magije, nerijetko i cijele knjižnice, bile su spaljene. Optuženi za magiju bili su obavezno podvrgnuti torturi i najokrutnijim oblicima javnog smaknuća. Samo posjedovanje knjige o magiji moglo je uglednoga Rimljanina otjerati u egzil i lišiti ga sve imovine, a oni manje značajni za isti su zločin bili pogubljeni. Krajem 5. st. stav se careva ponešto ublažio, pa su vlasnici takvih knjiga trebali samo proći proces pročišćenja i preobratiti se na kršćanstvo. Međutim, prema osobama optuženima za prakticiranje magije nije bilo milosti. Svatko tko se služio magijom u cilju predviđanja budućnosti cara ili Carstva osuđen je na susret sa zvijerima u areni ili na razapinjanje na križ, a oni osuđeni kao čarobnjaci bili su bačeni živi u plamen. Kršćanski vođe i mislioci od Tertulijana do Augustina pisali su protiv svakoga oblika praznovjerja. Najutjecajniji među njima bio je upravo Augustin. U traktatu *O kršćanskoj doktrini* svrstao je u praznovjerje sve oblike poganske religije, uključujući pravljenje idola i obožavanje stvorenja. Najznačajniji autor uz Augustina bio je Izidor Seviljski koji je u 20 knjiga *Etimologija* sabrao ideje antičkoga poganskog i kršćanskog učenja, opisujući različite tipove čarobnjaka, odnosno maga,

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 444 25.10.2005, 21:18

hiromante, geomante, piromante, nekromante itd. Bog je dozvolio da se njihove vještine sačuvaju sve do rođenja Spasitelja kada više nisu bile potrebne te su zabranjene. Izidorovo naslijeđe autor ocjenjuje jednako značajnim kao Augustinovo jer je mnoga znanja iz poganskog i ranokršćanskog društva prenio u novi svijet germanskoga Sredozemlja i sjeverne Europe.

U drugom poglavlju, čiji naslov glasi *Praznovjerje i magija u zbornicima germanskog prava* (Superstition and Magic in the Germanic Law Collections; str. 187-193), autor ističe da su prvi pisani pravni zbornici germanskih kraljeva bili sastavljeni na latinskom jeziku u kraljevstvu Burgundije krajem 5. st. Tako burgundski, vizigotski i drugi germanski zbornici više reflektiraju rimske ideje nego izvorne germanske, pa za zločine vezane uz vještičarenje nalazimo kazne tipične za rimsku kršćansku pravnu tradiciju. Franački zakoni pokazuju manje rimskog utjecaja pa su tako kazne za zločin bile proporcionalne načinjenoj šteti. Langobardski zakoni također pokazuju odstupanje od rimskog prava, usredotočujući se uglavnom na kažnjavanje onih koji lažno optuže druge osobe za vještičarenje.

U trećem poglavlju koje je naslovljeno *Rano kanonsko pravo i karolinško zakonodavstvo do 1100. g.* (Early Canon Law and Carolingian Legislation to 1100; str. 194-206), autor prikazuje razvoj kanonskog prava i popratne literature kao što su, primjerice, priručnici za kažnjavanje, kaznenici te njihov utjecaj na karolinško zakonodavstvo. Glavna tendencija crkvene i druge pravne literature od sredine 8. st. bila je ponovno uspostavljanje rigidne i kategoričke osude praznovjerja i magijske prakse u franačkom kršćanstvu. U 8. st. javljaju se traktati upereni protiv vjerovanja u jaku moć magije. Do kraja 9. st. diljem latinske i germanske Europe prevladalo je mišljenje da se magijom ne može koristiti bez pomoći demona. Regino iz Prüma sastavio je priručnik kanonskog prava *O sinodalnim slučajevima* u kojemu razmatra pitanja vezana uz prakticiranje magije. Taj je priručnik postao glavni izvor za razvoj idućih zbirki kanonskog prava. Do 1100. godine postavljaju se zahtjevi za racionalnim, autoritetnim i univerzalnim zbirkama kanonskog i svjetovnog prava, pa je Reginov priručnik izgubio utjecaj.

U četvrtom poglavlju koje je naslovljeno *Pravna i teološka literatura dvanaestog i trinaestog stoljeća* (The Legal and Theological Literature of the Twelfh and Thirteenth Centuries; str. 207-217), autor kao najznačajniju zbirku klasičnoga kanonskog prava ističe djelo Gracijana iz Bologne, *Concordia Discordantium Canonum* ili *Decretum*, sastavljeno oko 1140. godine. U tom djelu Gracijan je mnogo prostora posvetio magiji što Peters objašnjava kao produkt tadašnjeg vremena. Dvanaestostoljetni teolozi osuđivali su bavljenje magijom kao grijeh, ali su inzistirali na tome da se na optuženicima ne primjenjuju kazne teže od ekskomunikacije. Slično su se prema magiji odnosili i kanonski pravnici. U 13. st. pojavljuju se nove zbirke od kojih je najznačajnija ona koju je sastavio papa Bonifacije VIII. pod nazivom *Liber Sextus*. Prema toj zbirci papinski inkvizitori ne smiju se miješati u osude za bavljenje magijom, već jedino u one slučajeve gdje je izvršena hereza.

U petom poglavlju *Političko čarobnjaštvo na početku četrnaestog stoljeća* (Political Sorcery at the Turn of the Fourteenth Century; str. 218-222) autor istražuje pojavu velikog broja političkih suđenja u zapadnoj Europi početkom 14. st. U to vrijeme potpuno su razvijeni pogledi na čarobnjaštvo i herezu. Na svjetovnim se sudovima istraživala šteta nanesena magijskim djelovanjem optuženika, a na crkvenim sudovima tražili su se dokazi o tome da su se u magijskom djelovanju koristila sredstva vezana uz herezu. Najvažnija značajka tih suđenja bila je njihov širi karakter, odnosno činjenica da su izašla iz lokalnih okvira.

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 445 25.10.2005, 21:18

U šestom poglavlju koje nosi naslov *Čarobnjak i vještica* (Sorcerer and Witch; str. 223-237), autor prati razvoj koncepta vještičarstva i čarobnjaštva u 14. i 15. st. te nastoji objasniti utjecaj društvenih zbivanja i promjena u mentalitetu koje su na taj razvoj neposredno utjecale. Do petnaestog stoljeća ingerenciju u slučajevima čarobnjaštva i vještičarstva zadobili su jednako crkveni i svjetovni sudovi. Sam zločin zadobio je značajke monstruoznosti i kao takav postao neusporediv i izuzet od svih ostalih zločina. U skladu s time jedina prihvatljiva kazna bila je smrtna.

U sedmom i ujedno posljednjemu poglavlju naslovljenome *Praznovjerje, magija i vještičarstvo u predvečerje reformacije* (Superstition, Magic and Witchcraft on the Eve of the Reformation; str. 238-245) autor upozorava da je u drugoj polovici 15. st. znatno porastao broj traktata koji se bave demonologijom. Taj trend vrhunac dostiže 1487. kad su dva dominikanca, Jacob Sprenger i Heinrich Krämer (latinizirano *Institoris*), napisala svoje kapitalno djelo čija je svrha bila upozoriti na opasnost od vještica i ponuditi način borbe protiv njih. To je djelo nazvano *Malleus maleficarum* i postat će u idućih nekoliko stoljeća glavni priručnik svima onima koji su bili uključeni u borbu protiv vještica. Autor, međutim, naglašava da, premda je utjecaj toga traktata bio velik, on nije izazvao lov na vještice u onim područjima gdje ga prije pojave toga djela nije bilo, kao npr. u Španjolskoj. Početkom 16. stoljeća, uz teološka i pravna djela, pojavljuje se i velik broj novih zakona uperenih protiv vještičarstva koji se drže kao jedan od najgorih oblika zločina te se stoga u takvim slučajevima primjenjuje tortura u istrazi, a kao kazna za tako dokazan zločin uvodi se paljenje živih optuženica na lomači.

Knjiga *Vještičarstvo i magija u Europi: srednjovjekovno doba* nudi obilje zanimljivih podataka iz povijesti vještičarstva, ali nije preporučljivo čitatelju koji već ne posjeduje određeno znanje o toj problematici. Premda je namjera autora bila da daju pregled vještičarstva u Europi i to kroz različite aspekte, u tome nisu bili osobito uspješni. Prvo poglavlje praktički se bavi isključivo teoretskim pitanjima, cijelo drugo poglavlje posvećeno je Skandinaviji i tamošnjemu konceptu vještičarstva, što je doduše vrlo zanimljivo i malo poznato, ali bi upravo stoga možda bilo primjerenije da je, još ponešto obogaćenije, objavljeno kao zasebno djelo jer je u knjizi, koja je trebala biti posvećena cijelom europskom prostoru, jednostavno zauzelo previše mjesta, tim više što niti jedna druga europska regija nije zasebno obrađena. Treće poglavlje daje pregled razvoja literature vezane uz demonologiju i vještičarstvo i najkorisniji je dio knjige, ali samo po sebi nije dovoljno da popravi cjelokupan dojam. *Vještičarstvo i magija u Europi: srednjovjekovno doba* prije je zbornik zasebnih radova nego jedna cjelina i kao takvo, kako je već istaknuto, može biti koristan prilog onima koji žele obogatiti svoje znanje o toj tematici.

Željka Križe

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 446 25.10.2005, 21:18

Međunarodna znanstvena konferencija, Povijesna istraživanja, studij povijesti i informatizacija*, Zagreb, od 10. do 12. prosinca 2002.*

U povodu obilježavanja tridesete obljetnice, Zavod za hrvatsku povijest Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu organizirao je potkraj 2001. godine međunarodnu znanstvenu konferenciju s temom primjene informatičke tehnologije u povijesnim i srodnim znanostima. Sazivanje takvoga skupa nametnula je sve veća potreba za izmjenom iskustava i osmišljavanjem strategije daljnjeg razvoja povijesnih znanosti s obzirom na neizbježnu informatizaciju povijesnih istraživanja te studija i nastave povijesti.

U radu konferencije sudjelovalo je dvadeset stranih sudionika iz Albanije, Austrije, Belgije, Bugarske, Finske, Mađarske, Rumunjske, Sjedinjenih Američkih Država i Slovenije te trideset i dva hrvatska sudionika. Prijavljeni referenti predstavljali su sljedeće institucije u zemlji i inozemstvu: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (Odsjek za arheologiju, Odsjek za etnologiju, Katedra za arhivistiku, Katedra za dokumentalistiku i Katedra za muzeologiju Odsjeka za informacijske znanosti, Odsjek za klasičnu filolologiju, Odsjek za povijest, Odsjek za povijest umjetnosti i Zavod za hrvatsku povijest), Odsjek za socijalnu historiju – ELTE Budimpešta, Odsjek za povijest – CEU Budimpešta, HAZU Zagreb, Odsjek za povijest i filozofiju znanosti Sveučilišta u Cambridgeu, Zavod za kartografiju – Geodetski fakultet u Zagrebu, Muzejski-dokumentacijski centar – Zagreb, Institut za balkanološke studije – Bugarska akademija znanosti, Odsjek za jugoistočnoeuropsku povijest – Sveučilište u Grazu, Učiteljska akademija – Zagreb, Županijski muzej u Šibeniku, Geodetski fakultet u Zagrebu, Sveučilište u Tirani, Odsjek za povijest – Sveučilište u Plovdivu, Narodni muzej u Ljubljani, Arheološki muzej u Zagrebu, Filozofski fakultet Družbe Isusove – Zagreb, CARNet, Maerlant Centre – Filozofski fakultet Leuven, Hrvatski državni arhiv, Institut "Ruđer Bošković" – Zagreb, Odsjek za informatiku – Maerlant Centre – Filozofski fakultet Leuven, Odsjek za kulturnu povijest – Sveučilište u Turkuu, Sekcija za kognitivnu psihologiju - Odsjek za psihologiju Sveučilišta u Grazu. Pojedine sesije konferencije pohodili su i brojni zainteresirani stručnjaci i studenti iz raznih dijelova Hrvatske.

U auli Filozofskog fakulteta se u sklopu konferencije odvijao i dodatni program. Izložbene su prostore postavile sljedeće tvrtke i ustanove: Algoritam (Odjel stranih knjiga te Odjel multimedije i izdavaštva), Globalnet Grupa d.d., Info-Gama d.o.o., ISIP – Stalna međunarodna izložba inozemnih publikacija, Lukvel, Recro d.d., Senso. Također, održani su informatički tečajevi za studente u organizaciji tvrtki Algebra i Info-Gama d.o.o., a organizirana je i prodaja knjiga i časopisa Zavoda za hrvatsku povijest.

Otvaranje konferencije, održano u dvorani VII Filozofskog fakulteta u Zagrebu, uvodnim su govorima popratili prof. dr. sc. Nikša Stančić u ime Znanstvenog odbora konferencije, prof. dr. sc. Drago Roksandić u ime Pripremnog odbora konferencije, prof. dr. sc. Neven Budak u ime Filozofskog fakulteta u Zagrebu, prof. dr. sc. Velimir Srića u ime Skupštine grada Zagreba i mr. sc. Mladen Tomorad u ime Pripremnog odbora konferencije. Nakon otvaranja održan je kratki domjenak u prostorijama Filozofskog fakulteta i službeno su otvoreni izložbeni prostori tvrtki i ustanova. U večernjim satima održano je svečano primanje i domjenak za sudionike konferencije u palači Dverce pod visokim pokroviteljstvom Predsjednika Skupštine grada Zagreba.

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 447 25.10.2005, 21:18

Znanstveni rad konferencije odvijao se u vijećnici Filozofskog fakulteta (10. i 11. prosinca) i u dvorani A-001 (12. prosinca). U okviru ovoga dijela konferencije svoja su iskustva u primjeni informatičkih tehnologija iznijeli mnogi stručnjaci iz raznih znanstvenih područja. Posebna je pažnja bila usmjerena na tri temeljna područja: informatizacija povijesnih istraživanja, informatizacija studija povijesti i informatičko umrežavanje u povijesnim istraživanjima i studiju povijesti.

U okviru sekcije o informatizaciji studija povijesti, referenti su izložili iskustva u primjeni teorijskog informatičkog modela u podučavanju povijesti, primjeni kvantitativnih metoda u nastavi povijesti, primjeni računala u nastavi povijesti i unapređivanju povijesnog mišljenja. Prezentiran je i software WebCT koji omogućuje obrazovanje na daljinu.

U sekciji o informatizaciji povijesnih istraživanja referenti su izvijestili o iskustvima u aplikaciji informacijskih tehnologija u vlastitim istraživanjima. Predstavnici različitih institucija prikazali su različite načine primjene informatike i računalne obrade podataka tematski od staroga vijeka do suvremene povijesti. Prezentirani su različiti programi (*NUMIZ*, *Autodesk Mapguide*) i cd-romovi (*TLG cd-rom*, *Hrvatski muzeji 1*) te predstavljeni projekti (npr. *Eurikleja*, *Mir*, *Triplex Confinium*, *Prinove* itd.). Posebne tematske cjeline bile su posvećene primjeni digitalne obrade u kartografiji i izradi različitih baza podataka i njihovoj primjeni u povijesnim istraživanjima. Predstavljeni su website Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu i mađarski povijesni portal *Mult-kor*. Posebno valja izdvojiti rad belgijskoga Maerlant Centra čiji su članovi, predvođeni prof. dr. sc. Frederikom Truyenom, prezentirali iskustva i dostignuća u primjeni informatike u povijesnim znanostima. Kao osobitu vrijednost skupa treba istaknuti ostvarene kontakte s brojnim domaćim i inozemnim institucijama i otvorenu mogućnost suradnje na nastavnim i istraživačkim razinama.

Završnog dana konferencije izneseni su zaključci i predložene smjernice daljnjega informatičkog razvoja povijesnih znanosti. Posebno je naglašena potreba interdisciplinarnosti, odnosno povezanosti stručnjaka različitog profila (arheologa, etnologa, filologa, informatičara, kartografa, muzejskih djelatnika, povjesničara, povjesničara umjetnosti i čitavog niza drugih). U raspravi su govorili akademik prof. dr. sc. Miroslav Bertoša, prof. dr. sc. Frederik Truyen, prof. dr. sc. Drago Roksandić i dr. Iznimna korist ovakvoga i sličnih skupova osjetit će se osobito u predstojećem razdoblju u sklopu uvođenja ECTS sustava u visokoškolsko obrazovanje u Hrvatskoj.

Hrvoje Gračanin i Mladen Tomorad

HARM VON SEGGERN, Herrschermedien im Spätmittelalter: Studien zur Informationsübermittlung im burgundischen Staat unter Karl dem Kühnen*, Jan Thorbecke Verlag, Ostfildern 2003, 557 str.*

«Vladarski mediji u kasnom srednjovjekovlju» doktorski je rad stasalog kielskog medievista Harma von Seggerna (rođ. 1964), obranjen 1999. god. na Sveučilištu u Trieru.

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 448 25.10.2005, 21:18

Disertacija je u međuvremenu priređena za tisak i izašla je 2003. godine kao četrdeset i prvi svezak projekta Kielske historijske studije. Tako je sada i najšira čitateljska i znanstvena javnost dobila priliku upoznati se s radom i postignutim rezultatima povjesničara koji je već od početaka svoga akademskog puta pokazao interes i afinitet za teme srednjeg vijeka, težište kojih je tražio u općoj povijesti srednjovjekovlja, povijesti stare Nizozemske te gospodarskoj povijesti sjeverne Europe s naglaskom na Hansi.

Knjiga predstavlja zaokruženi «output» gotovo desetljetnog arhivsko-bibliotečnog rada u Nizozemskoj, Belgiji, Francuskoj, Luksemburgu, Engleskoj, Italiji i Njemačkoj. Već i iz samog popisa radnih postaja stječe se i prije iščitavanja prvi dojam o serioznosti s kojom se pristupilo njenoj izradi, a svoju težinu svakako ima i opseg djela koje isporučuje gotovo 400 stranica izvornog znanstvenog rada (str. 13-400), apendix s izborom transkribiranih vrela egzemplarne vrijednosti i prozopografskim prilogom o nekolicini istaknutijih aktera javnog života burgundske Nizozemske (str. 403-469) te odgovarajuću opremu u vidu izlista kratica, popisa tiskanih i netiskanih izvora i literature te mjesnim i imenskim kazalom (str. 471-557).

Djelo, podnaslovom određeno kao «Studije o prijenosu informacija u burgundskoj državi pod Karlom Smjelim», tematski je ustrojeno i, pored uvodnih i zaključnih razmatranja, sadržava sedam samostalnih studija, koje u zasebnim, međusobno referiranim poglavljima obrađuju tehničke, institucionalne, personalne, društvene, ideološke, mentalitetne i političke okolnosti u kojima je postojalo i funkcioniralo nešto, što se, uz nužan oprez pred anakronizmima, može postulirati kao javnost burgundske Nizozemske na izmaku 15. stoljeća. Tako bi u najkraćim crtama glasio spoznajni dobitak i moguća poruka knjige, a ona se temelji, između ostalog, i na iznošenju niza dobro dokumentiranih primjera (iako vremenski i prostorno ne spada u problematiku knjige, navodi se i nezaobilazan slučaj Lutherovog pribijanja lista s tezama na vrata crkve u Wittenbergu), koji pokazuju kako su i srednjovjekovni ljudi, institucije i pokreti u mnogim slučajevima nastojali doći ne samo do poimence poznatih i legitimiranih, neposrednih *decision-maker*-a već nerijetko i do što šireg kruga zainteresiranih, odnosno drugim riječima, do svoje publike. Od postojanja publike bio bi onda samo korak ili manje do postojanja javnosti. Stavljanje gore navedene postavke u optjecaj može se tako shvatiti kao kompetentan poticaj za daljnje promišljanje i istraživanje društvenopovijesno intrigantnog pojma javnosti, postanak koje se tradicionalno smješta u građansko 19. st., ali koja u novije vrijeme doživljava (postmodernističku) konjunkturu i u okviru medievistike.

Glavni, izlagajući tekst kontinuirano je popraćen kritičkim aparatom – referencijama, citatima, ekscerptima i uputama i poticajima za daljnje čitanje, ali sadrži uklopljene i brojne, što kraće, što dulje citirane dijelove obrađenog izvornog materijala. Rezultat je to, očito, autorove odluke da se rukovodi u prvom redu zahtjevnošću i zahvalnošću jednom postavljenog istraživačkog pitanja i iz njega deriviranom metodologijom istraživanja bez obzira na moguće, prihvatljive implikacije na samu naraciju, bez koje se u povijesti ne može. Iako to čitatelja-namjernika nevičnog starim govorima hanzeatskog svijeta zna pri praćenju misaonog i tekstovnog toka staviti pred izvjestan izazov, kazivanje nikada ne zapada u zamku nepotrebnog nabrajanja nizova podataka i detalja, već se tek po potrebi i svjesnom opredjeljenju oslanja i polazi od njih.

Više o autorovom istraživačkom pitanju i njegovu metodološkom opredjeljenju može se uostalom saznati već iz uvoda (str. 13-39). Rad, koji je isprva bio započeo kao sabiranje

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 449 25.10.2005, 21:18

isprava i pisama Karla Smjelog upućenih holandskim[1] adresatima, ubrzo je od bazičnog, zanatskog rada logično evoluirao u mogućnost i potrebu interpretativnog zahvata u sve veći fundus činjenica, događaja i osoba. Sazrijevao je uvid kako bi trebalo učiniti korak dalje i gradeći na obavljenim predradnjama i stečenom predznanju pokušati iz postojeće građe dobiti konkluzivna saznanja uopće o mrežama i kanalima usmene i (primarno) pismene komunikacije prema Holandiji. Pretresom starije i novije literature te uz konzultaciju suvremene komunikologije i medijske tehnologije, dr. Seggern bio je u prilici ustanoviti kako a) eluzivnost i višeznačnost pojma komunikacije (kako u praktičnom životu tako i u relevantnim znanstvenim disciplinama poput sociologije, komunikologije itd.) jednostavno prisiljava da se suzi horizont i pozabavi se samo informacijom i/ili viješću (*Nachricht*) (vijest autor naziva i tekstom podrazumijevajući pod tim potpunu usmenu ili pismenu obavijest o nekom činjeničnom stanju satkanu (lat. *textum*) od više informacija koje po strukturi i obavijesnom učinku pripadaju nižoj razini komunikacije), točnije njihovim prijenosom u vremenu i prostoru bitno drukčijem od našeg sadašnjeg; i b) kolanje vijesti po vertikali i horizontali nije dosada u društvenoj povijesti srednjeg vijeka, kojoj taj fenomen prirodno (ali ne i isključivo) pripada, bio sustavnije i produktivnije obrađen.

Za konkretan predmet izučavanja izabrana je Grofovija Holandija za vladanja Karla Smjelog (1467-1477). Blještavi lik posljednjega burgundskog vojvode u stručnoj je i popularnoj literaturi zaživio ponajviše kao romantičan i tragičan simbol zalazećega srednjeg vijeka. Državicu, koju su njegovi prethodnici što ratovima, što spretnom dinastičkom politikom bili podigli na atomiziranoj razmeđi nekadašnjega Istočnog i Zapadnog Franačkog carstva, on je dalje proširivao po istom agresivnom obrascu. Njegova politika teritorijalne ekspanzije i dinastičke ambicije, premda poduprta velikom osobnom hrabrošću i neobuzdanom energijom, naposljetku je doživjela neuspjeh. Zbog gotovo neprekidajućeg niza ratova granice njegovog dominija našle su se pred kraj njegova života pod opsadom. Suočen s neprijateljskim taborom francuskog kralja, švicarskog saveza, lotaringijskih staleža i njemačkog cara poginuo je u siječnju 1477. godine, a burgundska je država ubrzo podijeljena među nasljednicima i pobjednicima. Bio je to poraz feudalno-viteškog duha pred novim silama – ranonovjekovnom monarhijom i protonacionalnim korporacijama.

Grofovija Holandija izabrana je za *case study* prvenstveno na osnovi bogatog fonda izvora, ali i pretpostavljene usporedivosti i primjenjivosti holandskih prilika na bliže i šire vremensko i prostorno okruženje, budući da je ona u promatranom desetljeću bila uvelike pošteđena ratova, a njen zemaljski gospodar ju je tek rijetko posjećivao boraveći više u južnim pokrajinama (današnjoj Belgiji) ili ratujući na istoku i jugu. Bilo je stoga za pretpostaviti da je između centra moći i holandske periferije u tim godinama mira postojala uređenija razmjena, koja nije bila plod izvanrednih događaja ili potreba, već izraz redovite interakcije vladajućih i «upravljanih» u jednom prevladavajuće nepismenom društvu.

[1] U razmatranoj povijesnoj epohi Nizozemska je, obuhvaćajući ugrubo današnje zemlje Beneluksa, opstojala više kao zemljopisni i geopolitički pojam okupljena što u većoj, što u manjoj mjeri pod vlašću prvo burgundskih vojvoda, pa potom kuće Habsburg, nego kao stvarni međunarodnopravni subjekt. Sama Holandija, uže ime jedne od povijesnih pokrajina stare «ravne zemlje» (*das platte Land*), smještena je na jugu današnje Nizozemske i njeno je ime, očito iz povijesnih razloga, u nekim jezicima postalo i oznakom za postojeću, devetnaestostoljetnu Kraljevinu Nizozemsku. Tijekom srednjeg vijeka, pokrajina Holandija bila je grofovija, a formalnopravna osnova i preduvjet njenih zemaljskih gospodara bio je naslov i oficij holandskih grofova.

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 450 25.10.2005, 21:18

Problem komunikacije između udaljenog teritorija i odsutnog vladara u «redovnim» okolnostima, tj. u razdoblju mira, jednom obrađen na primjeru Holandije, mogao bi stoga poslužiti, istraživačka je pretpostavka, kao referentni oslonac za srodna historijska proučavanja i drugih feudalnih gospodstava kasnosrednjovjekovnog Zapada.

Arhivska građa o atlantskim posjedima burgundskih vojvoda, iako razasuta po arhivima u Lilleu, Brüsselu, Den Haagu, Haarlemu, Leidenu, Mechelenu te kontinentalnom i otočnom inozemstvu, iznimno je bogata. Štoviše, postojeći fondovi tako su opsežni da je pretragu tradiranog materijala valjalo suziti na tzv. unakrsne godine (*Kreuzjahre*), točnije razdoblja 1468-1469. te 1473-1474. Tih 48 mjeseci odlikuje se s jedne strane značajnim događajima u vanjsko- i unutarnjopolitičkom životu Karla Smjelog i podređenih mu zemalja, s druge strane osobito su dobro pokrivene izvornom, višestruko (unakrsno) preklapajućom građom.

Golem trud morao je biti uložen kako bi se stekao uvid u tisuće pojedinih jedinica sačuvanog arhivskog blaga te kako bi se one mogle dovesti u međusobnu vezu. Poredba više istovremenih izvora imala je za cilj pratiti vijesti od mjesta njihova nastanka ili produkcije (putujući vojvodski dvor, Veliko vijeće itd.) preko profesionalnih ili slučajnih prenositelja (glasnici, poslanici, trgovci, studenti, putujući zabavljači, hodočasnici itd.) do određenog primatelja, kruga primatelja ili širih slojeva (gradovi, sela, plemstvo, kler). Umnožavanjem i umrežavanjem pošiljatelja, posrednika i primatelja pojedinih vijesti formirao se postupno dovoljno širok reprezentativan uzorak (autor je, kako sam kaže, nastojao u potpunosti iscrpiti relevantno arhivsko gradivo, ali je takav stav prihvatio ipak samo kao ideju vodilju, a ne mjerilo rada) iz kojega su se mogli vući utemeljeni širi, induktivni zaključci o kvantiteti i kvaliteti interakcije države i društva u kasnosrednjovjekovnoj Holandiji. Na taj način povijest vijesti, osvjetljujući domete i ograničenja komunikacije u predmodernim društvima, otvara nove mogućnosti sociopovijesnog istraživanja prošlosti.

Autor se služio raznovrsnim izvornim materijalom. Tipološki bi se on dao razbrojiti na diplomatička i pravna vrela (isprave, ukaze, zakone), službenu i privatnu korespondenciju, fondove upravnih i financijskih tijela središnje burgundske vlasti te regionalnih i lokalnih ispostava, zapisnike holandskih staleških i gradskih skupština, pripovjedne sastavke memoarske i kroničarske naravi itd. Promet vijesti ostao je i u kvantitativnom i u kvalitativnom pogledu najbolje zabilježen u računima razne provenijencije, pa se studije tako u najvećoj mjeri baziraju upravo na toj vrsti administrativne produkcije. Kod srednjovjekovnih računa ne može se naravno pomišljati na neko strukturirano, pretraživo vođenje evidencije o prihodima i rashodima i njihovo periodično sravnjivanje. Budući da se rudimentarni oblici bilančnog i/ili dvostrukog knjigovodstva tek tada počinju javljati, i to isprva južno od Alpa, ovdje je riječ o pojedinim isplatnicama i primkama kojim se nastojalo steći pregled i kakvu takvu kontrolu nad financijskim poslovanjem i disciplinom dužnosnika i organa kako na samom dvoru tako i na terenu. Ovi računi (očuvani srećom u podjednakoj mjeri od dvora, zemaljske uprave i gradova) odlično reflektiraju proces nastanka i distribucije vijesti, jer u najvećem broju slučajeva sadržavaju detaljne navode ne samo o realijama putnih naloga glasnika ili poslanika, koji su imali prenijeti određenu vijest do jednog ili više primatelja, nego nerijetko i o povodu dopisa i okolnostima u kojima se on sastavlja.

Studije su zasnovane na kombiniranju više metodoloških pristupa. Dostupni se izvori obrađuju statističko-opisnom metodom, a dobiveni se kvantitativni pokazatelji, statistički evaluirani, prezentiraju u odgovarajućim tabličnim i grafičkim prilozima. U sljedećim

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 451 25.10.2005, 21:18

koracima ovaj se pozitivistički intoniran uvid u frekvenciju i distribuciju vijesti dopunjuje i precizira s upravno-, kulturno-, ustavno- i pravnopovijesnim te prozopografskim istraživanjima. Konačni je cilj zatim sumiranjem i sravnjivanjem heterogenih podataka doći do što potpunije dokumentirane slike o tehničkim i institucionalnim rješenjima kao i formalnim i neformalnim kanalima kojima su srednjovjekovne države i društva mogli raspolagati za zadovoljavanje svojih komunikacijskih potreba.

Gustoopisni diskurs, koji se postiže primjenom ovakvog metodološkog obrasca, praktički je nemoguće suvislo prepričati. To, uostalom, i nije zadaća prikaza, pa ćemo ovdje samo u kratkim crtama naznačiti konkretna istraživačka pitanja po pojedinim poglavljima-studijama. *Drugo poglavlje* (str. 41-112) upoznaje čitatelja s načinima na koje su vijesti prenošene u srednjem vijeku, tj. kako su prevladavane razdaljine i postizane brzine transfera izvan prirodnog ljudskog domašaja. Slično kao kod komunikacije, i ovdje je morao biti učinjen određeni spekulativan napor jer se za društva koja prethode industrijskim revolucijama u znanosti uobičajilo govoriti ne o medijima (televizija, radio itd.), već o tzv. medijalnim tehnikama. Na temelju relevantne literature i vlastitog problematiziranja autor smješta kasnosrednjovjekovne medijalne tehnike u koordinatni sustav u kojem os X mjeri svladavanje prostora, a os Y stupanj organizacije. Tako opisane, medijalne tehnike čine ljestvicu koja započinjući s najjednostavnijom situacijom – običnim razgovorom lice u lice, preko raznih akustičkih i vizualnih znakova (zvono, dim) i usmenih i pismenih tekstova (izreke, pjesme, plakati, oglasi) u svom gornjem segmentu stiže do tehnike, koja iziskuje najvišu razinu organizacije, ali omogućuje i najdalje širenje u prostoru – glasnička služba.

Pozitivno tradirani promet glasnika iz i unutar Grofovije Holandije tema je *trećeg poglavlja* (str. 115-188) i ono stoji na početku glavnog, empirijskog dijela knjige. U njemu se intenzivno traga za ritmom vertikalnog i horizontalnog kretanja vijesti, izlučivim sezonskim i drugim fluktuacijama, tuzemnom i inozemnom gustoćom prometa vijesti, koje su glasnici organizirano, ciljano i, važno je primijetiti, dvosmjerno raznosili po piramidi moći.

Četvrto poglavlje (str. 189-226) bavi se ustrojem glasništva u burgundskoj Nizozemskoj, društvenim podrijetlom i položajem glasnika, njihovim imovinskim prilikama i mogućnostima uspona.

Peto poglavlje (str. 227-269) pod povećalo uzima državni aparat kojim se burgundski vojvoda i holandski grof mogao poslužiti kako bi svim zainteresiranim pravnim i fizičkim osobama putem okružnica i proglasa obznanio svoju volju i slijedom toga učinio prvi korak u njenom provođenju. Na dva primjera (uredba o kovanom novcu te poziv na oružje) iscrtava se mikrofaktografski i kronološki precizno putovanje vijesti od vrha prema širokoj bazi. Pritom se ukazuje i na jezičnu stranu problema komunikacije između frankofonog vojvode i njegove kancelarije i holandskih podanika koji su govorili nizozemskim jezikom.

Itinerarij i brzina vijesti istražuje se i u *šestom poglavlju* (str. 273-307), ali na dvama događajima neformalnije prirode – vjenčanju Karla Smjelog s engleskom princezom u ljeto 1468. i smrti Karlova oca Filipa Dobrog u ljeto 1467. godine. Autoru ovdje polazi za rukom dokumentirati istraživačku pretpostavku da su se dinastički događaji potonjeg tipa promptno obznanjivali i to ponajprije službenim kanalima, jer je interes države u takvim trenucima nalagao brzo i nedvosmisleno djelovanje, dok oni prvog tipa nisu u pravilu u sebi nosili takav neposredan krizni potencijal, pa obično nisu bili popraćeni nekim agresivnijim info kampanjama. Vrlo veliku ulogu u rasprostranjivanju vijesti ovakvog tipa

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 452 25.10.2005, 21:18

igrala je očito i «usmena predaja», makar se ona može identificirati tek posredno i iznimno – na temelju rijetkih refleksija u pisanoj građi.

Prethodna poglavlja obrađivala su prijenos vijesti koji je vršen u režiji države radi potreba države. Spoznajni interes *sedmog poglavlja* (str. 309-337) je obrnut – ono na primjeru izjalovljene krunidbe Karla Smjelog za burgundskog kralja u zimu 1473. nastoji saznati je li kasnosrednjovjekovna, konkretno burgundska država mogla vršiti kontrolu (nepoćudnih) vijesti odnosno vršiti selekciju i cenzuru te na taj način u biti manipulirati javnošću.

Osmo poglavlje (str. 339-376) bira drugi kut gledanja i obrađuje javni i manje javni obavještajni aparat, preko kojega je Karlo Smjeli (i njegova kamarila) ne kao u prethodnim poglavljima emitirao (ili u danom trenutku odabrao ne emitirati), nego primao informacije kao međunarodni akter, poglavar države i senior.

Završno, *deveto poglavlje* (str. 379-400) posvećeno je hodogramu rada i inventuri stečenih uvida i spoznaja. Na toj se osnovi u nastavku, oslanjajući se na klasifikacije društava i civilizacija nekolicine najistaknutijih teoretičara društvene povijesti, donosi prilagođen piramidalni model kasnosrednjovjekovnog društva koji na shematski način uprizoruje distribuciju medijalnih tehnika (od onih najjednostavnijih usmenih, dostupnih svima, do onih najkompleksnijih pismenih, rezerviranih u pravilu za elitu) po društvenim slojevima. Model je s jedne strane zamišljen kao rezime knjige, a s druge strane progovara o perspektivama daljnjeg istraživanja problematizirajući mogućnosti i ograničenja kako empirijskog rada tako i nužnog teorijskog uklapanja povijesti vijesti u metodološki i spoznajni sklop povijesne znanosti.

Prikazana knjiga ispunila je dva naizgled laka, ali presudna zadatka koja se postavljaju pred svaki znanstveni rad: ona obrađuje temu deklariranu naslovom na deklariran način i predočuje svoje rezultate suvereno i ujedno samokritički. Uspjeh i vrijednost knjige još je tim veća što se jednu velikim djelom pionirsku temu uspjelo pretočiti u znanstveni i literarni uradak zrele razine. Povijest vijesti, nov istraživački pristup društvenoj povijesti srednjeg vijeka, uspijeva tako već ovdje u svom prvijencu s potpisom dr. Seggerna rekonstruirati Grofoviju Holandiju kao medijski (medijalni) prostor kasnog 15. st. u kojem su vlast i društvo mogli dobro funkcionirati upravo zato što su znali novačiti i ustrojiti tehničke i ljudske resurse za osiguranje kontinuirane komunikacije u stvarnom vremenu.

Miroslav Barun

Međunarodna znanstvena konferencija, .hist 2003. Geschichte und neue Medien / History and new Media*, Berlin od 9. do 11. travnja 2003.*

Međunarodna znanstvena konferencija *.hist 2003. Povijest i novi mediji*, održana početkom proljeća 2003. godine na Humboldtovu sveučilištu u Berlinu u organizaciji kooperacijskog projekta *Clio-online*, poduprtog od Njemačke istraživačke zajednice

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 453 25.10.2005, 21:18

(*Deutschen Forschungsgemeinschaft – DFG*), bila je konceptualno i tematski srodna skupu *Povijesna istraživanja studij povijesti i informatizacija* (Zagreb, prosinac 2001).

U združenu projektu *Clio-online* okupljene su njemačke institucije i projekti koji raspolažu dugogodišnjim iskustvom u znanstvenom radu s elektroničkim medijima: *Humboldt-Universtität zu Berlin* (HU), *Bibliothek für Bildungsgeschichtliche Forschung* (BBF), *H-Soz-u-Kult*, *Jahresberichte für deutsche Geschichte* (JDG), *Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen* (SUB), *Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz* (SBB) i *Zentrum für Zeithistorische Forschung Potsdam e.V.* (ZZF). Cilj zajedničkog projekta je izgradnja stručnog portala za povijesne znanosti koji združuje postojeće ponude, razvija nove koncepte i gradi tehničku infrastrukturu u svrhu promicanja uporabe Interneta u povijesnim znanostima. Četiri su temeljne projektne zadaće: izgradnja foruma za moderiranu stručnu komunikaciju i informaciju; izgradnja i umrežavanje tematskih portala; dugoročno arhiviranje *online* izdanja na temelju elektroničkog publiciranja; izgradnja metapretraživača koji omogućuje središnje pretraživanje u brojnim povijesnim bazama podataka.

Budući da se Internet pokazao kao izuzetno pomagalo u povijesnim istraživanjima i diseminaciji znanja, nameće se pitanje koje je poslužilo kao poticaj za organizaciju skupa: *Kako se povjesničari mogu snaći u masi informacija i pritom odijeliti bitno od nebitnoga?* S tim u vezi gotovo je paradoksalno da pristupačnost, interaktivnost i obilje informacija često predstavljaju prepreku u uporabi Interneta. Zbog svega toga organizator skupa *Clio-online* okupio je stručnjake, korisnike i projektne suradnike iz povijesnih znanosti, biblioteka, arhiva i muzeja unutar raznih tematskih sekcija i radionica u nakani da stvori debatni forum na temu povijest i novi mediji. Pritom su se htjeli povezati kritički poticaji stručnjaka izvan povijesnih znanosti i u sklopu sekcija raspraviti različiti povijesni, pravni i infrastrukturni aspekti.

Konferenciju su pozdravnim govorima otvorili prof. dr. sc. Oswald Schwemmer, dekan Filozofskog fakulteta i Humboldtova sveučilišta u Berlinu i prof. dr. sc. Hans Jürgen Prömel, dopredsjednik za istraživanje Humboldtova sveučilišta u Berlinu. Uvodno izlaganje održao je Christoph Albrecht iz *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.

U radu konferencije aktivno je sudjelovalo devedeset sudionika iz Njemačke, Austrije, Švicarske, Francuske, Hrvatske i Sjedinjenih Američkih Država u sljedećim sekcijama i radionicama: *Povezivanje povjesničara: online komunikacija* (Connecting historians: Communication online), *Biblioteke, povijesna znanost i novi mediji* (Bibliotheken, Geschichtswissenschaft und neue Medien), *Retrodigitalizacija i digitalne edicije* (Retrodigitalisierung und digitale Editionen), *Povijesno podučavanje i učenje preko mreže* (Historisches Lehren und Lernen über das Netz – E-Learning), *Baze podataka izvora i posebni povijesni materijali* (Quellendatenbanken und historische Sondermaterialien), *Kako napraviti: elektroničko publiciranje / dokumentacijski poslužitelj* (How-To: E-Publishing / Dokumentenserver), *Virtualne biblioteke i tematski portali: izgradnja i praksa* (Virtuelle Bibliotheken und Themenportale: Aufbau und Praxis), *Radionica povijesne znanosti: tematski, epohalni putokazi u „virtualne" prostore* (Workshop Geschichtswissenschaft: thematisch, epochale Wegweiser zu „virtuellen" Räumen), *Povijest i računalstvo: softver i baze podataka za povijesna istraživanja* (History and Computing: Software und Datenbanken für die historische Forschung), *Povijesne zbirke, muzeji i novi mediji* (Historische Sammlungen, Museen und neue Medien), *Elektroničko publiciranje: stručni časopisi – izdavaštvo – otvoreni standardi* (Elektronisches Publizieren: Fachzeitschriften – Verlage – offene Standards),

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 454 25.10.2005, 21:18

Arhivi na prekretnici: nove perspektive u povijesnom istraživanju (Archive im Umbruch: Neue Perspektiven für die historische Forschung), *Znanstvene informacije u povijesnoj mijeni* (Wissenschaftliche Informationen im historischen Wandel), *Internet i pravo: autorsko pravo i copyright u digitalnom dobu* (Internet und Recht: Urheberrecht und Copyright im digitalen Zeitalter) i *Stručna povijesna informacija: strukture - perspektive – načini promicanja* (Historische Fachinformation: Strukturen – Perspektiven – Förderwege).

U okviru sekcije *Povijest i računarstvo: softver i baze podataka za povijesna istraživanja* sudjelovali su i predstavnici Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Hrvoje Gračanin i mr. sc. Mladen Tomorad, s referatom *Rezultati iz jednog institucionalnog informatičkog laboratorija. Na primjeru: hrvatska baza podataka o antici* (Ergebnisse aus einem institutionellen IT Labor. Am Beispiel: Croatian Database on Antiquity). Predstavljeni su rad Kompjutorskog laboratorija Odsjeka za povijest, postignuća u modernizaciji nastave povijesti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu te dva informatička projekta *Eurikleja - Antički literarni izvori za staru povijest hrvatskog povijesnog prostora i Croato-Aegyptica Electronica – baza podataka egipatskih spomenika u muzejskim i privatnim zbirkama u Hrvatskoj.*

Konferencija je jasno pokazala svu kompleksnost problematike glede korištenja novih medija u povijesnim znanostima, ali je i još jednom potvrdila prednosti informatičke tehnologije u povijesnim istraživanjima i nastavi povijesti, činjenice koje se nikako ne smiju zanemariti u hrvatskoj historiografiji. Skup je završio diskusijom na temu *Kome pripada prošlost u društvu temeljenom na znanju?* u kojoj su sudjelovali predstavnici brojnih znanstvenih, arhivskih, muzejskih i izdavačkih institucija.

Hrvoje Gračanin i Mladen Tomorad

JOSIP ŽGALJIĆ, Pet stoljeća hrvatske nafte*, Glosa, Rijeka 2003, 174 str.*

U današnjem svijetu u kojemu je svakodnevni život gotovo nezamisliv bez jednoga osnovnog energenta – a to je nafta – vrijedno je pažnje osvrnuti se na djelo čija se tematika odnosi upravo na naftu, a posebice onda kad se u tome promatra mjesto i značaj Hrvatske. Josip Žgaljić autor je nekoliko knjiga i radova s područja naftnog gospodarstava, a među ostalim bio je dugogodišnji zaposlenik INA-e u Rijeci, u sektoru novinstva i nakladništva, pa je stjecajem tih okolnosti bio dobro upućen i obaviješten o svim zbivanjima vezanim uz naftu i naftno gospodarstvo. Navest ćemo samo neke od autorovih radova – *I ne samo crno zlato. Kronika razdoblja Milutina Barača*, Centar za informacije i publicitet, Zagreb 1978; *Nafta na našem tlu: razvoj naftne privrede*, 2. dopunjeno izdanje, Privredni vjesnik, Zagreb 1984; Naftna privreda Jugoslavije u stručnoj i publicističkoj literaturi, *Nafta - exploration, production, processing, petrochemistry*, 41 (1990), 6, 291-298; Vlasnici Rafinerije nafte Rijeka, *Vjesnik Povijesnog arhiva Rijeka,* 33/34 (1991/1992), 135-144 (koautori J. Babić i N. Labus); INA 1964 - 1994. (Croatian National Oil Company) - INA 1964 -1994. (Hrvatska nacionalna naftna tvrtka), *Nafta- exploration, production, processing, petrochemistry*, 45

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 455 25.10.2005, 21:18

(1994), 10, 509-515; Izvori za povijest naftnog gospodarstva u zapadnoj Hrvatskoj, *Vjesnik istarskog arhiva*, 4/5 (1994/1995 [1998]), 4/5, 107-112; *110. obljetnica Rafinerije nafte Rijeka*, ur. J. Žgaljić, Rafinerija nafte, Rijeka 1993. – koji su pripomogli da konačno u Rijeci 2003. izađe sintetska knjiga *Pet stoljeća hrvatske nafte*.

Knjiga *Pet stoljeća hrvatske nafte* podijeljena je u pet poglavlja: 1. *Zapisi o postojanju nafte u svijetu i u Hrvatskoj do sredine 19. stoljeća*; 2. *Počeci istraživanja i prerade nafte u Hrvatskoj od sredine 19. stoljeća do Prvoga svjetskog rata*; 3. *U južnoslavenskoj zajednici: hrvatski temelj naftnoga gospodarstva (1918-1945)*; 4. *U drugoj Jugoslaviji: INA – najveća državna kompanija (1945-1991)* i 5. *Novostvorena Republika Hrvatska: naftno gospodarstvo na raskrižju tisućljeća (1991-2003)*.

Kao što priliči jednom djelu sa sintetskim značajkama, autor donosi osnovne podatke o nafti i njezinim tragovima navodeći različite podatke o nafti u razdoblju od staroga vijeka pa sve do XIX. stoljeća. Također se razjašnjavaju pojmovi kao što su: nafta, bitumen, asfalt, pissasfalt, katran, zemno ulje, zemna smola, zemni katran, petrolej, paklina, pekl itd.

U Europi među prvim autorima koji su u svojim djelima zabilježili naftu spominju se Pedanije Dioskurid (1. st.), grčki vojni liječnik, doduše adoptiran od rimskih Pedanija, autor najpoznatijega farmakološkog djela u antici pod naslovom *O ljekovitoj tvari* (ili u lat. prijevodu *Materia medica*).

Što se tiče Hrvatske, prve vijesti o nafti, odnosno o katranu (iz XII. st.) i petroleju (iz XV. st.) imamo iz Dubrovnika. Međutim, dok su to prve sporedne informacije, donekle pouzdane podatke o korištenju nafte na našemu tlu imamo iz Moslavine. U jednoj ispravi navodi se da je 1391. godine obitelj Čupor darovala pavlinskomu samostanu pod Garićem na Moslavačkoj gori – *terram Paklencz* – mjesto čije ime upućuje na naftu, odnosno na paklinu, pa je očito da su tu ljudi koristili oblik skrutnule nafte – paklinu.

Vrlo je značajan i zapis u knjizi *Commentarii in sex libros Pedacii Dioscordis Anazarbei de Medica materia* autora Petra Andreja Matthiolija (1501-1577). Djelo je tiskano u Veneciji 1565. i u njemu stoji da se pissasfalt počeo *«donositi iz Dalmacije gdje se kopa blizu Hvara, nedaleko od Neretve (...). Kopa se i u Panoniji, gdje stanovnici smatraju da je to zemni vosak»*. Inače, riječ pissasfalt prema Belostencu označava smolu kojom se lađe smole.

Naftne izvore u Hrvatskoj spominju i mnogi putopisci i znanstvenici: Alberto Fortis (u Dalmaciji na Čiovu i Braču te u Vrgorcu i okolici Sinja), Matija Piller i Ljudevit Mitterpacher (u Slavoniji u Eminovcima kod Požege), Stjepan Barbijeri (u Dalmaciji na Visu), Jakab Winterl (u Međimurju u Peklenici i Selnici).

Važan pomak u vidu reguliranja gospodarenja naftom učinjen je 1854. godine kada je donesen zakon: «Pravo gorsko inače Rudno, deržave Austrijske» u kojem piše da je zemna smola (tj. nafta) careva imovina, odnosno da je za vađenje nafte potrebno tražiti dozvolu.

Autor je zatim donio podatke o prvoj američkoj naftnoj kompaniji, osnovanoj pedesetih godina XIX. st., te podatke o Edwinu Laurentineu Drakeu koji je prvi pomoću cijevi vadio naftu iz zemlje. Dotad se, naime, crpljenje nafte izvodilo na primitivan način, npr. površinskim skupljanjem nafte.

Usporedno se u Hrvatskoj tek tada počelo ozbiljnije istraživati naftu i osvješćivati narod o njezinoj koristi i važnosti. U tom pogledu treba navesti lokacije u Hrvatskoj na kojima se eksploatirala nafta. To su: Peklenica kod Murskog Središća, Selnica u Međimurju,

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 456 25.10.2005, 21:18

Mikleuška kod Kutine, Baćindol kod Nove Gradiške, Ludbreg, Ribnjak kod Koprivnice, Veliki Poganac, Pitomača, Kloštar Ivanić, Paklenica u Moslavini, Bujavica, Staro Petrovo Selo. Navedimo i neke zanimljive podatke uz spomenute lokacije. Grof Juraj Festetić bio je vlasnik dijela polja Peklenice i prvi je u Hrvatskoj organizirao i plaćao nadničare za vađenje nafte. Analizom nafte izvađene kod Selnice dobiveni su sljedeći rezultati: benzin 30%, petrolej 40%, plinska ulja 12%, maziva ulja 15,5% i parafin 2,5%, a gustoća nafte iznosila je 0,827 pri 15 ^{0}C. Rudarsko okno Martin u Mikleuški, duboko 72 m, izgrađeno sredinom XIX. stoljeća, smatralo se tada najdubljim u Austro-Ugarskoj. Ubrzo je tu otvorena i tvornica kolomaza. U Baćindolu je nafta zabilježena još u XVIII. stoljeću, a seljaci su je samoinicijativno miješali s nekim drugim sastojcima te potom prodavali na sajmovima kao mazivo. Inače, u Baćindolu je 1858. počela s radom prva hrvatska tvornica kolomaza. Za istraživanje nafte u Moslavini vrlo je zaslužan Ljudevit Vukotinović (1813-1893), političar, preporoditelj, znanstvenik i sudac, ali i začetnik hrvatske geologije. U Starom Petrovom Selu kod Nove Gradiške, sredinom XIX. stoljeća iskopano je 15 bunara kod potoka Čurak, međutim vrlo plitkih, pa je sveukupno dobiveno tek nekih 700 do 800 kg nafte. Zanimljivo je spomenuti da se jedan dio Starog Petrovog Sela danas naziva Paklenik.

Krajem XIX. stoljeća dolazi do industrijske eksploatacije nafte u Hrvatskoj. Bitnu ulogu u tome imali su strani industrijalci Wilhelm Singer i William Henry McGarvey. Rezultati su bili ovakvi: izgrađen je (Singerovom inicijativom) prvi naftovod u Hrvatskoj od Selnice do Murskog Središća; prvo naftno poduzeće u Hrvatskoj *Vesta d.d. za industriju petroleja* osnovano je 31. listopada 1904. (utemeljitelj McGarvey); prvo vađenje plina zabilježeno je 1912. godine.

Ovakav industrijski razvoj za sobom je povukao i donošenje Zakona o nafti 1911. godine. Međutim, nesumnjivo krupan događaj u povijesti naftnog gospodarstava u Hrvatskoj bilo je osnivanje rafinerije nafte u Rijeci 1883. godine. Bila je to najveća i najmodernija rafinerija u Monarhiji, kapaciteta od 60 000 tona. Inicijator njezine izgradnje bio je Luigi Ossoinack, a prvi direktor Milutin Barač.

Međutim, i hrvatska emigracija dala je značajnih i priznatih stručnjaka u naftnom gospodarstvu. Primjerice, to su bili Antun Lučić-Lucas (po njemu je *Američki institut za rudarstvo i tehnologiju* nazvao jedno priznanje koje se dodjeljuje od 1937.), Niko Nikolić (još 1865. piše o tankeru za prijevoz nafte, dotad nepoznatom prijevoznom sredstvu) i Antonio Ossoinack (prvi Hrvat koji je bio vlasnik jedne rafinerije u Rusiji).

Autor zatim u knjizi donosi brojčane podatke o proizvodnji nafte u Hrvatskoj od 1868. do 1918. te prilike koje su pratile razvoj hrvatskoga naftnog gospodarstva od raspada Austro-Ugarske 1918. do stvaranja komunističke Jugoslavije 1945. U navedenom razdoblju važno je istaknuti izgradnju rafinerija u Sisku, Zagrebu i Osijeku te dolazak stranoga naftnoga kapitala posredstvom kompanija Standard Oil Shell, Vacuum Oil Company, AGIP-a i dr. Međutim, nadolazeći ratni sukob donio je progone židovskih naftaša i oduzimanje njihove imovine. To je razdoblje u knjizi (str. 59-92) obrađeno i mnogim drugim podacima tako da će svakom istraživaču gospodarske povijesti biti vrlo instruktivno.

Zanimljivo je da je nafta imala odraza i u književnosti što se dobro vidi u romanu Antuna Bonifačića *Krv majke zemlje*, obavljenom u Zagrebu 1935. godine. Koliko se zna, to je prvi (i jedini) roman u hrvatskoj književnosti s tematikom koja se odnosi na naftu, a Žgaljić je priredio i objavio njegovo drugo nepromijenjeno izdanje (u ediciji Književna baština otoka Krka - sv. 1, Rijeka 2004).

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 457 25.10.2005, 21:18

U vrijeme druge Jugoslavije, nakon 1945., bitno je istaknuti nekoliko momenata važnih za daljnje razumijevanje razvitka naftnoga gospodarstva u Hrvatskoj. U prvom planu to je nacionalizacija naftne industrije, što će na koncu rezultirati osnivanjem INA-e – Industrije nafte u Zagrebu 1964. godine. Autor je u ovom poglavlju prikazao i «zlu kob crnoga zlata», kada su naftaši zbog nacionalizacije potpuno propali, i novčano i društveno. Daljnji razvitak išao je u pravcu izgradnje Jadranskog naftovoda (JANAF), duljine 760 km.

Autor je detaljno, koliko to dopušta jedan sintetski tekst, prikazao to razdoblje. Donosi također i tablične preglede prerade nafte u rafinerijama Rijeka i Sisak (od 1945. do 2002). Tekst knjige vremenski dopire do 2003. godine i nosi naslov *Novostvorena Republika Hrvatska: naftno gospodarstvo na raskrižju tisućljeća (1991-2003)*.

U posljednjem poglavlju autor ističe: «Inina privatizacija započela je 17. srpnja 2003. godine kada su u Zagrebu potpisani Ugovori o prodaji 25% plus jedne Inine dionice madžarskoj naftnoj kompaniji MOL.» – i po autoru – «Time je dobiven strateški partner što je bio cilj prve faze privatizacije» (str. 154).

Ovakva knjiga koja je sintetski prikaz povijesti naftnoga gospodarstva u Hrvatskoj – s obzirom na svjetske tokove – mogla je nastati samo od autora koji je obavio mnoge predradnje, pa ju u određenom pogledu možemo smatrati krunom autorovih spoznaja o nafti, plinu i naftnom gospodarstvu u Hrvatskoj te vrijednim publicističko-znanstvenim prinosom gospodarskoj povijesti Hrvatske.

Tomislav Galović

FRIEDRICH LOTTER, Völkerverschiebungen im Ostalpen-Mitteldonau-Raum zwischen Antike und Mittelalter (375-600)*, Walter de Gruyter, Berlin – New York 2003, 282 str.*

Sinteza *Premještanja naroda na prostoru istočnih Alpa i srednjega Dunava između antike i srednjega vijeka (375-600)*, kao što je u predgovoru istaknuo sâm autor, rezultat je znanstvenoistraživačkog rada u sklopu «jednog opsežnog projekta», no postojeći je oblik zadobila zahvaljujući meritornomu suradničkom trudu: prof. dr. sc. Rajka Bratoža sa Sveučilišta u Ljubljani, koji je zaslužan za «opsežne dopune i ispravke, osobito u bilješkama», te prof. dr. sc. Helmuta Castritiusa sa Sveučilišta u Braunschweigu, koji je pak pridonio svojim «neumornim zanimanjem» i «nipošto nebitnim uputama, poticajima i dopunama». Stoga se ova sinteza uistinu može nazvati zajedničkim djelom sve trojice stručnjaka. Njezina je osobita vrijednost u tome što je riječ o prvome sintetičkom prikazu povijesnih tijekova i promjena na prostoru Zapadnoga Ilirika u razdoblju koje se u povjesništvu uobičajilo nazivati «velikom seobom naroda». Temeljeno na obuhvatnoj raščlambi kako književnih vrela i arheološke građe, tako i vrlo obimne historiografske literature (str. 221-266), pruža izvanredno informativan i čitak pregled najvažnijih spoznaja s jasnom naznakom stanja istraženosti.

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 458 25.10.2005, 21:18

Izuzevši *Uvod* (str. 1-6) u kojemu se izlažu izvori za studiju i metodološke postavke te zaključno razmatranje *Sažetak i pogled: Ilirik i propast (Zapadnoga) Rimskog Carstva* (str. 193-204), knjiga je podijeljena u pet tematskih cjelina. To su redom: *Panonsko-zapadnoiliričkа dijeceza kao predmet spora između Zapadnoga i Istočnoga Rimskog Carstva* (str. 7-30), *Civilna i vojna uprava i njihov postupni rasap* (str. 31-52), *Crkveno uređenje i njegova funkcionalna mijena* (str. 53-69), *Gentilni odredi* (str. 70-155) i *Gubici pokrajinskog stanovništva i ostaci romanskog pučanstva* (str. 156-192). Prva cjelina bavi se pitanjem političke pripadnosti Ilirika, osobito njegova zapadnoga dijela (Panonske dijeceze), odnosno sporovima između dviju polovica načelno jedinstvena Carstva, koji su se prelamali upravo na iliričkom prostoru. Podjela odgovornosti nad osobito vojno ugroženim srednjim i donjim Dunavom – koja je potjecala od razgraničenja između Konstantina I. i Licinija, a učvrstila se u posljednjoj trećini IV. stoljeća, prerastavši u stalan izvor sukoba – pokazala se nepremostivom preprekom za učinkovitu obranu dunavske bojišnice i tako znatno pridonijela općem slabljenju obrambene sposobnosti Zapadnoga Carstva. Naposljetku, upravo je slom dunavske granice dao konačan poticaj uznapredovalu rastakanju zapadnorimskoga političkog organizma. Druga cjelina posvećena je analizi značajki civilne uprave i vojnog ustroja u zapadnoiliričkim pokrajinama. Kasnoantička je birokracija u južnim dijelovima Panonske dijeceze zadržala svoju funkcionalnost i u vrijeme ostrogotskoga kralja Teoderika Velikog (umro 526), a o prežitcima antičkih upravljačkih tehnika i odgovarajuće razine obrazovanja svjedoče i arheološki nalazi. Drukčije, nepovoljnije prilike vladale su u sjevernim pokrajinama jer je uznapredovala deromanizacija tijekom V. stoljeća oduzela kasnoantičkoj i municipalnoj upravi njezinu bazu. Isto je stoljeće bilo presudno i u vezi s razaranjem vojnoupravnog sustava nakon sloma dunavskog limesa. Kraj posljednjih redovnih postrojba zapadnorimske pogranične vojske, koja je poslije propasti Atiline države zaposjela utvrde u istočnoj Reciji i Priobalnom Noriku, nastupio je Odoakrovom uzurpacijom, a na njihovo su mjesto stupili odredi mjesnih milicija. Treća cjelina razlaže osnovne elemente izgradnje kasnoantičke crkvene organizacije u Panonskoj dijecezi sve do njezina rastakanja potkraj VI. stoljeća. Kršćanstvo je među ostacima romanskog stanovništva, makar i u krnjim oblicima, preživjelo avarsku i slavensku invaziju i na istočnoalpskome području i, pojedinačno, u oblasti srednjega Dunava. Četvrta cjelina usredotočena je na glavni predmet istraživanja: na kretanje i boravak različitih narodnosnih skupina u Zapadnom Iliriku. Tako se prva podcjelina bavi Tervinzima-Vizigotima, Greutunzima-Ostrogotima te ostrogotsko-hunsko-alanskom tronarodnom skupinom Alateja i Safraksa kao i «zapadnogotskom» etnogenezom (str. 70-99), druga podcjelina podunavskim Svevima, «valamerskim» Ostrogotima i «istočnogotskom» etnogenezom (str. 99-132), a treća podcjelina Langobardima, Bajuvarima, Avarima i Slavenima (str. 133-155). Pritom se detaljno oslikavaju i raščlanjuju političke i etničke promjene na zapadnoiliričkom prostoru, koje su bile izravne posljedice brojnih intenzivnih migracija. Posljednja, peta cjelina posvećena je prikazu života romaniziranog stanovništva pod neprestanim pritiskom barbarskih invazija i drugih nedaća koje su pridonosile njegovu raseljavanju i bijegu. Premda su zapadnoiliričkа područja bila zahvaćena dalekosežnim demografskim gubicima, a opustjelost ovih krajeva pružala je žalosnu sliku s kraja antike, jezgra je domicilnog, romaniziranog stanovništva i dalje preživjela, prigodice i u znatnijem broju, o čemu ponajprije svjedoči kontinuitet u nazivlju mjesta i rijeka, ali i arheološki nalazi.

Budući da ova sinteza znatnim dijelom svoga sadržaja neposredno zahvaća u hrvatski povijesni prostor, nužno se pozabaviti pojedinim iznesenim pretpostavkama i zaključcima

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 459 25.10.2005, 21:18

koji se tiču kasnoantičke povijesti južne Panonije i Dalmacije. Izvori (Komes Marcelin, Jordan) izvješćuju da su 427. godine Huni istjerani iz Panonija nakon gotovo pedesetogodišnje vlasti. U historiografiji je taj podatak bio različito tumačen, no u novije je vrijeme prevladala logična pretpostavka da su istjerani Huni bili isti oni koji su u sklopu Alatejeve i Safraksove skupine 378. godine provalili u Panonsku dijecezu gdje su bili naseljeni prema federatskom ugovoru iz 380. godine. Do istoga zaključka stiže i Lotter, ali dok jednom točno ističe kako je u tome ulogu imao zapadnorimski vojskovođa Konstancije Feliks (str. 15), dvaput to neopravdano pripisuje Aeciju (str. 33, 51) i jednom, što je vjerojatno tiskarska pogreška, događaj datira 527. godinom (str. 98).

Jednako su upitne tvrdnje da je Aecije 433. godine bio prekodunavskim, tzv. Velikim Hunima prepustio Valeriju i Gornju Panoniju sve do Save (str. 16, 102), odnosno čitavu Panoniju sjeverno od Save (str. 51), izuzevši Sirmij koji je pripao Istočnome Rimskom Carstvu. I u vezi s tim pitanjem vladaju u historiografiji veoma raznolika mišljenja, no čini se da se s priličnom vjerojatnošću može pretpostaviti kako su odstupljene oblasti bile Valerija, Prva Panonija i znatni dijelovi Druge Panonije, ali bez najvećih gradova, Sirmija i Basijane, koji su nadzirali strateški važnu posavsku cestu koja je spajala istočne pokrajine s Italijom. Iz istoga bi razloga bila izuzeta i Savija. Doduše, Lotter (bilj. 46, str. 16-17) za potkrjepu tvrdnji da je Hunima pripala i Savija navodi podatak iz Priska o «predjelu Panonije uz rijeku Savu koji je prema ugovoru s Aecijem, vojskovođom Zapadnih Rimljana, bio podložan barbaru», *τὴν πρὸς τῷ Σάῳ ποταμῷ Παιόνων χώραν τῷ βαρβάρῳ κατὰ τὰς Αετίου στρατηγοῦ τῶν ἑσπερίων Ρωμαίων συνθήκας ὑπακούουσαν* (fr. 11.1, 3-5 Blockley). No, Prisk spominje i izvjesnog Konstanciola koji je bio «muž iz predjela Peonaca [Panonaca], kojim je ravnao Atila», *ἀνδρὸς ἐκ τῆς Παίονων χώρας τῆς ὑπὸ Αττήλᾳ ταττομένες* (fr. 11.2, 578-579 Blockley). Ovakva je primjedba smislena samo ako su postojali i dijelovi Panonije koji nisu bili podređeni Atili. Uostalom, Prisk rabi jedninu, «predio», *χώρα*.

Neprihvatljivim se čini i zaključak da je Aecije, odstupivši najkasnije 437. godine Istočnome Carstvu Sirmij, osim recijsko-noričkih pokrajina (što nije upitno), za Zapad zadržao i Dalmaciju (str. 17). I ovo je pitanje izvorom prijepora u historiografiji, koji izvire iz različitih tumačenja navoda iz Kasiodora (*Variae*, 11.1.9, gdje se govori o «gubitku Ilirika», *amissio Illyrici*, i «žaljenja vrijednoj diobi pokrajina», *divisio dolenda provinciis*) i Jordana (*Romana*, 328, gdje se spominje da je Valentinijan, vjenčavši se s kćeri cara Teodozija II. Licinijom Eudoksijom, «dao svome tastu na dar čitav Ilirik», *datam pro munere soceri sui totam Illyricum*). S obzirom na izričitost izvora, ali i kasniju očitu povezanost Dalmacije (vojskovođe Marcelina i Julija Nepota) s istočnorimskim dvorom, čini se da ne valja odbaciti mogućnost da je i Dalmacija bila 437. godine prepuštena Istoku, kao i formalno sve četiri panonske pokrajine (od toga su efektivno dvije već bile izgubljene u korist Huna – Valerija i Prva Panonija – a jedna velikim dijelom – Druga Panonija), a ne samo Druga Panonja sa Sirmijem, kako hoće Lotter. O formalnoj pripadnosti panonskih pokrajina vrhovništvu Istoka svjedoči i činjenica da je nakon propasti Atiline države istočnorimski car Marcijan taj koji s Ostrogotima sklapa savez i dopušta im naseobu u Panoniji (str. 104-105). Nimalo nije sigurna ni predmnijevana akcija zapadnorimskog cara Avita u Panoniji 455. godine, koja se temelji na stihovima iz panegirika koje je spjevao njegov zet Sidonije Apolinar (*Carmina* 7.588-589), a prihvaća je Lotter kao argument u prilog tezi da su zahvaljujući njoj Zapadnome Carstvu iznova bili priključeni dijelovi Panonije (str. 20, 106). Pritom je tu tezu pokušao dodatno potkrijepiti konstatacijom

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 460 25.10.2005, 21:18

da «italski konzularni fasti, naime, jedva da bi zabilježili uništenje grada Sabarije u Prvoj Panoniji u potresu 7. rujna 456. kad taj grad ne bi tada još bio naseljen i *civitas* Zapadnoga Rimskog Carstva», *die italischen Konsularfasten hätten nämlich kaum die Zerstörung der Stadt* Sabaria *in der Pannonia I durch ein Erdbeben am 7. September 456 verzeichnet, wenn diese Stadt nicht damals noch bewohnt und* civitas *des weströmischen Reiches gewesen wäre*. Riječ je o navodu iz *Fasti Vindobonenses priores*, a. 455: *et eversa est Sabaria a terrae motu VII idus September, die Veneris*, «i razorio je potres Sabariju [Savariju] sedmoga dana septembarskih ida, u petak». No, to nije dovoljna potkrjepa jer i istočne i zapadnorimske kronike i fasti rado izvješćuju o takvim događajima, bez obzira na to gdje su se u Carstvu zbili, to jest istočni će kroničarski izvor zabilježiti i događaje na Zapadu i obratno. Dakle, Zapadno Carstvo nije 455. godine djelomično obnovilo nadzor nad panonskim pokrajinama, nego je vrhovništvo nad čitavom Panonijom pripadalo istočnoj polovici Carstva, kao što bi bilo utvrđeno i 437. godine. Činjenica što Majorijan 458. godine novači vojsku u Podunavlju, o čemu svjedoči Sidonije Apolinar, *Carmina* V.470-488, izdvojivši posebno Panonce među brojnim barbarskim narodima, ne kosi se s tvrdnjom kako je Panonija formalnopravno pripadala Istoku, pa se stoga ne može niti koristiti kao dokaz u prilog pretpostavci da je Zapad opet vladao zapadnim dijelom Panonije, kao što čini Lotter (str. 20, 108). Naime, Majorijan je, unatoč početnim poteškoćama i razmiricama (o detaljima usp. Roger S. Bagnall - Alan Cameron - Seth R. Schwartz - Klaas A. Worp, *Consuls of the Later Roman Empire*, Atlanta 1987, 448-449), uživao djelomično priznanje istočnoga dvora (usp. Marcelin, a. 457.2: *Cuius voluntate Maiorianus aput Ravennam Caesar est ordinatus*, «Njegovom [Leona I.] voljom Majorijan je u Raveni postavljen cezarom») pa je za novačenje zacijelo dobio privolu Carigrada, što je pogotovo vjerojatno kad se ima na umu da se spremao za pohod protiv Vandala u sjevernoj Africi.

Ne čini se vjerojatnom ni hipoteza da je Leon I. panonskim Ostrogotima otkazao plaćanje godišnjeg danka jer su se podunavski narodi tobože uže povezali s Majorijanom (str. 108). Ne traži nužno objašnjenje činjenica da se Leon radije oslonio na tračke Ostrogote Teoderika Strabona i njih obasuo raznim povlasticama koje je uskratio Valamerovim panonskim Ostrogotima. Kasniji događaji, odnosno uloga cara Zenona u odnosima između Teoderika Velikog i Teoderika Strabona zorno pokazuju da je istočni dvor pokušavao izigrati jedne Ostrogote protiv drugih, lavirajući između obje skupine. U ovo vrijeme, nedugo poslije sloma Atiline države, veća su opasnost po carsku vladu bili geografski bliži trački Ostrogoti, koji su bili izravno zaduženi za zaštitu donjodunavske granice, uz koju su se još nalazili Huni predvođeni Atilinim sinovima (ta je opasnost nestala tek 468. godine). Ugovor s panonskim Ostrogotima bio je obnovljen nakon što su provalili u Iliričku prefekturu i tako neposredno ugrozili istočnorimsko područje (459. godine).

Nategnutima se čine i pretpostavke kako je za cara Antemija 467. godine vrhovništvo nad Dalmacijom prešlo s Istoka na Zapad, a da je poslije njegove smrti 472. godine ponovno pripalo Istoku i da je Antemije imenovao dalmatinskog vojskovođu Marcelina patricijem i zapadnorimskim *magistrom militum praesentalis*, drugim po rangu iza Ricimera, te Julija Nepota *magistrom militum Dalmatiae*, naslovom koji bi se imao objasniti na temelju potrebe da se iliričko vojno zapovjedništvo u Zapadnome Carstvu odvoji od onoga na Istoku (str. 24). Vjerojatnije je ipak da je za ta imenovanja zaslužan istočnorimski car Leon I. koji je Antemija, praćena Marcelinom i drugim vojskovođama, uputio na Zapad, u Italiju, da preuzme vlast. Naime, Antemije bi se takvim potezom dodatno zamjerio svemoćnom zapadnom vojskovođi Ricimeru koji je dotada praktički samostalno vladao

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 461 25.10.2005, 21:18

Zapadom, između 465. i 467. godine čak i bez sjene cara pored sebe. Leon je i Nepotu pomogao da se uspne na zapadnorimsko carsko prijestolje, 474. godine, a da ponovno nije neophodno smatrati da je Dalmacija formalno prešla pod Zapad. Ona je od 454. godine bila i ostala Marcelinovo i Nepotovo vladavinsko područje, ali pod formalnim vrhovništvom Istoka. Tomu u prilog govori i okolnost da je istočni dvor priznao Odoakrovu vlast u Italiji 476. godine – istodobno gledajući u Nepotu službenog cara na Zapadu – a da su se odnosi s Odoakrom pokvarili tek kada je on, poslije Nepotove smrti, 481/82. pripojio Dalmaciju, koju je Istok očigledno smatrao svojim područjem. Pripajanje Dalmacije i Panonije, a osobito osvajanje Sirmija, učinilo je i ostrogotskoga kralja Teoderika Velikog neprijateljem Carigrada.

Sporna je i pretpostavka da je hunskoga kralja Atilu *magistrom militum* imenovao Aecije 433. godine (str. 17, 51). Atilin se *magisterium militum* navodi kod Priska (fr. 11.2, 627-631 Blockley) prigodom istočnorimskog poslanstva hunskome vladaru 449. godine. Prisk je navodno o tom imenovanju doznao od zapadnorimskih poslanika, ali govoreći o caru koji je Atili podijelio tu čast, jednako je tako mogao misliti i na istočnorimskog cara Teodozija II. Ovo se pogotovo čini vjerojatnim kad se na umu ima da Prisk kaže kako se tom čašću skrivala činjenica o danku koji se isplaćivao hunskom vladaru, a poznato je da ga je plaćalo Istočno Carstvo. Imenovanje je zacijelo uslijedilo nakon Bledine smrti 445. godine, možda 447. godine kad je Istočno Carstvo moralo sklopiti s Hunima novi mir uz plaćanje golema iznosa opet povišena danka. Naime, Bleda je kao stariji u suvladarstvu bio nadređen Atili i Atilino imenovanje u očima Huna, koji su ionako pokazivali veliku protokolarnu osjetljivost u odnosima s obje polovice Carstva, doživjelo bi se kao obezvrjeđivanje Bledina višega položaja.

Valja svrnuti pozornost i na još neke propuste koji su se potkrali autoru. Tako je vladavinu Leona I. pogrešno datirao 465. do 472. (str. 59), umjesto 457. do 474. godinom, a ustvrdio je i da je Leontije iz Carigrada bio prefekt pretorija Ilirika između 435. i 441. godine u *Tesaloniki* (str. 165), iako je prefekt pretorija Ilirika Apremije, prema navodu izvora (*Iustiniani Novellae*, 11.1), napustio *Sirmij* kao svoje sjedište kad su ga 441. godine zaposjeli Huni. Pritom se Lotter u bilješci 617 poziva i na članak M. Vickersa «Sirmium and Thessaloniki? A Critical Examination of the St. Demetrius Legend», *Byzantinische Zeitschrift* 67 (1974.), 337 -350, odakle je i preuzeta identifikacija toga Leontija, premda ondje jasno piše da je Leontije stolovao u Sirmiju (348). Griješi i kad za Romula, koji je vjerojatno bio *comes Illyrici*, kaže kako je vodio porijeklo iz Petoviona (str. 17) jer se ta pretpostavka temeljila na pogrešnom tumačenju jednoga mjesta kod Priska (fr. 11.2, 325-327 Blockley, za interpretaciju usp. M. Šašel Kos, «The Embassy of Romulus to Attila. One of the last citations of Poetovio in classical literature», *Tyche* 9 [1994.], 108 i sl.).

S druge strane, Lotterova sinteza nudi i brojne vrijedne priloge rasvjetljavanju kasnoantičkih prilika na hrvatskom povijesnom prostoru, razmatrajući i probleme koji su ostali na istraživačkoj margini u hrvatskoj historiografiji. Izdvojit ćemo neke od njih. Ponajprije, tu je pitanje identifikacije biskupije Jovije s naseljem Jovija Botivon (d. Ludbreg) u pokrajini Saviji. Lotter (str. 49, 56, 73-74) argumentirano tvrdi kako bi to biskupsko sijelo bilo prije smješteno u valerijskoj Joviji, današnjem Alsóhetényu, odnosno Hétenypuszti, pedesetak kilometara od Blatnoga jezera, gdje je otkrivena kasnoantička utvrda sa znatnim civilnim naseljem. Naime, djelovanje biskupa Amancija iz Jovije bilo je usmjereno na misionarenje među federatima iz tronarodne skupine Alateja i Safraksa koji su bili naseljeni

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 462 25.10.2005, 21:18

uz samu dunavsku granicu u Valeriji i Prvoj Panoniji (možda i u sjeveroistočnom rubu Druge Panonije), a ne u Saviji, kako se još i danas misli u dijelu historiografije. Stoga je i logičnije da se Amancijevo sijelo nalazilo bliže području njegova rada, a ne tako udaljeno. Drugo, tu je pitanje naziva *Suavija* za *Saviju*, koji Lotter (str. 36, 102, 123 i sl.) plauzibilno povezuje s doseobom podunavskih Sveva u Saviju u drugoj polovici V. st., premda ovu doseobu ne bi trebalo kronološki smještati u razdoblje prije propasti Atiline države 454. godine. I identifikacija rječica koje su omeđivale naseobinsko područje ostrogotskoga kralja Valamira (*Scarniunga* i *Aqua nigra* kod Jordana, *Getica*, 268) čini se jednako uvjerljivom (prva bi bila vodeni sustav Lonja – Čazma – Kamešnica – Glogovnica, a druga Karašica – Karassó). Mogući prigovor zašto bi Jordan za geografsko određenje upotrebljavao manje poznate rijeke, a ne Savu ili Dunav, može se razriješiti pretpostavkom da je to učinio crpeći iz svog izvora (danas izgubljene Kasiodorove gotske povjesnice) u kojem se to razgraničenje opisivalo s više detalja.

Ukupno uzevši, unatoč pojedinim slabostima, Lotterova sinteza iznimno je dragocjeno djelo, nezaobilazno u proučavanju kasnoantičke povijesti Zapadnog Ilirika jer pruža znatan temelj na kojemu se mogu graditi daljnja istraživanja. Nadajmo se da će u tom smislu dati poticaj i hrvatskim znanstvenicima jer je povijest južne Panonije i Dalmacije u kasnoj antici još nedovoljno istraženo područje u našoj historiografiji.

Hrvoje Gračanin

DAVOR DUKIĆ, Sultanova djeca: predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja*, Thema, Zadar 2004, 275 str.*

Dijakronijskim preletom po hrvatskoj kulturnoj baštini, posebice na pisanome mediju, zapazit ćemo kako se znatan broj tekstnih naslova sadržajno veže uz vrijednosne predodžbe o osmanlijskome/turskome entitetu s kojim je hrvatski narod više stotina godina dijelio i prostore i događaje. Stoga će hrvatski mentalitet, sasvim razumljivo, tijekom stoljeća oblikovati imaginativno rječničko blago o «susjedima» drugačije kulture i konfesije.

Godine 2004., prvi su put na jednome mjestu monografski obrađena djela hrvatske ranonovovjekovne kulture u kojima je predodžba Turaka važna sastavnica njihova tematskoga svijeta. Suvremenom je metaforičkom frazom – *Sultanova djeca* – Davor Dukić, profesor Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, objedinio relevantne tekstove o predodžbi Turaka u starih hrvatskih pisaca dajući nam izvanrednom akribijom pregledan niz stereotipnih motiva. Autor je uspio ukazati na njihove povijesnopolitičke, regionalne i žanrovske uvjetovanosti.

Turci u hrvatsku književnu produkciju ulaze svojom izravnom prisutnošću već sredinom 15. stoljeća, ali će ona do prijelaza iz 15. u 16. stoljeće biti isključivo na latinskome jeziku (str. 7-40). U hrvatskih su pisaca najzastupljeniji žanrovi latinske literature o Turcima bili protuturski govori (F. Marcello, B. Zane, T. Andreis, Š. Kožičić Benja, S. Posedarski,

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 463 25.10.2005, 21:18

B. Frankopan, K. Frankopan, V. Frankopan, F. Frankopan, P. Cedulin) i poslanice (J. Divnić, M. Marulić, T. Andreis), a adresati najčešće pape i utjecajni europski vladari. Osim sveopće teme turskih osvajanja, u našu će latinsku literaturu polagano ulaziti i teme kulturnoga karaktera, posebice u lirske pjesme (J. Šižgorić, J. Pannonius, T. Niger, F. Božičević Natalis, T. Andreis), putopise (A. Vrančić, B. Đurđević) i historiografsku literaturu (K. Cipiko, F. Petančić, L. Crijević Tuberon). Najveći je dio spomenutih djela karakteriziran nekim općim, zajedničkim mjestima: Turci su mahom prikazani kao osvajački, nasilan i krivovjeran narod s Istoka koji ubrzano osvaja područja europskoga jugoistoka. Autor je dobro primijetio kako se u promatranim tekstovima mogu uočiti tri stereotipna objašnjenja brzoga teritorijalnog rasta osmanlijske države: 1) onostrani razlog – Turci su Božja kazna za grijehe kršćana, 2) politički razlog – turska su osvajanja posljedica kršćanske nesloge i 3) vojno-strateški razlog – turska je nepobjedivost posljedica njihove dobro izvježbane, naoružane i disciplinirane vojske. U opća mjesta hrvatske rane latinske literature o Turcima spadaju i prikazi zlodjela turskih osvajača: paljenje usjeva i naselja, pljačke, odvođenje ljudi u ropstvo, silovanje žena, ubijanje staraca i zarobljenika, oskvrnjivanje kršćanskih svetinja i sl. Sva su navedena obilježja izraz straha i samorazumljive reakcije hrvatskoga naroda na munjeviti turski prodor u ovaj dio Europe, pa će Hrvatska općom mobilizacijom i konfrontacijom s Turcima zadiviti Europu koja će je nagraditi tek jalovim kvalifikativom «predzida kršćanstva». Istodobno, hrvatski latinisti nastoje upoznati europsku javnost i s turskom civilizacijom prinavljajući teme o osmanlijskome državnom ustrojstvu, običajima i svakodnevnom životu (K. Cipiko, F. Petančić, L. Crijević Tuberon, B. Đurđević).

Na samom se kraju 15. stoljeća turska tema pojavljuje i u djelima pisanima na hrvatskome jeziku na kojem potpuni procvat doživljava u 16. stoljeću (str. 41-97). Autor je ovo razdoblje nazvao «vrijeme lamentiranja i novog susjeda» budući da je u onodobnoj literaturi prevladavao osjećaj straha i bespomoćnosti pred naletima Turaka. Bijeg u neotuđiv duševni svijet činio se jedinim obećavajućim rješenjem, a žanrovski se najbolje mogao iskazati lirskim oblicima ili lirskim umetcima (P. Zoranić). O Turcima se piše i u svim važnijim žanrovima, poput epike u stihu (B. Karnarutić, A. Sasin, niz anonimnih epskih pjesama o kršćansko-turskim ratovima), političkoga pjesništva (M. Marulić, M. Vetranović, Š. Budinić), dramskih tekstova (H. Lucić, M. Držić, M. Benetović) i historiografskih zapisa (Š. Kožičić Benja, A. Vramec). Autor zapaža kako većinu tekstova obilježavaju ista stereotipna mjesta koja se javljaju u istodobnoj latinskoj literaturi: Turci kao Božja kazna, kršćanska nesloga, nepobjediva turska vojska, opis turskih zlodjela i sl. Određenu prekretnicu pri odabiru stereotipnih mjesta autor uočava u dramama, napose u komedijama (M. Držić, M. Benetović), pa već u Lucićevoj ''Robinji'' Turci prestaju biti inovjerni osvajači s Istoka preuzimajući ulogu novih susjeda s kojima se ratuje, ali i trguje. U 16. se stoljeću pojavljuju i prva historiografska djela koja relativno objektivno nastoje prikazati tursku povijest (Š. Kožičić Benja, A. Vramec).

Velike pobjede kršćanskih vojska (Lepant 1571., Sisak 1593., Györ 1598. itd.) na poseban će način nadahnjivati hrvatske pisce od Orbinija do Vitezovića u pisanju «velikih priča» o «velikim događajima» za «velika nadanja» (str. 98-158). Ovo potonje (želja za konačnim protjerivanjem Turaka iz Europe) tek će u narednome vremenu postati jednim od općih mjesta protuturske literature. Iako je u 17. stoljeću uočljivo kvantitativno zaostajanje obrade turske teme u odnosu na prethodno razdoblje, upravo tada izlazi i možda najzanimljivija literatura o Turcima u cijelome opusu hrvatske književnosti i kulture.

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 464 25.10.2005, 21:18

Autor je primijetio kako je dugotrajni i iscrpljujući mletačko-turski Kandijski rat naišao na vrlo slab suvremeni literarni odjek u proznome obliku (F. Divnić, P. Šilobradović), za razliku od nekih dužih narativnih djela u stihu u kojima se tematiziraju legendarna turska opsada Sigeta (P. Zrinski, V. Menčetić, P. Ritter Vitezović), događaji iz Ciparskoga rata (J. Baraković), suvremeni događaji u «neprijateljskome taboru» (I. Gundulić, I. T. Mrnavić), politika s pogrdnim nazivom «sette bandiere di Ragusa» (J. Palmotić Dionorić) te turska opsada Beča (P. Bogašinović, P. Kanavelić). Zapaža se izostanak prikaza Turaka kao zastrašujućih i nepomirljivih neprijatelja kršćanskih zemalja, a već ukazano pretkazivanje skorašnjega izgona Turaka s europskoga jugoistoka postaje općim izražajnim mjestom. U tome je stoljeću napisano djelo u kojem je ostvaren najtolerantniji odnos prema Turcima u čitavome opusu hrvatskoga ranonovovjekovlja: Vitezovićev spjev ''Odiljenje sigetsko'', u završnome dijelu sastavljen kao niz nadgrobnica posvećenih poginulim junacima pod Sigetom koji su svojom junačkom smrću, bez obzira na konfesionalnu pripadnost, stekli «ulaznicu u nebo».

U razdoblju od početka druge opsade Beča (1683.) pa do kraja «Turskoga rata» (1792.) u književnim se djelima osjećaju neke nove tendencije u obradi turske teme (str. 159-196). Evidentno opadanje turske političke i vojne moći objašnjava se stereotipom «kola sreće», simbolom promjenljivosti/prolaznosti zemaljske sreće, te se «vremenom okrenutog kotača» izravno aludira na stereotip Turaka kao Božje kazne koji se rabio u kontekstu prisjećanja na povijesne događaje 15. i 16. stoljeća. Stanje vojne i kulturne nadmoći očituje se nizom općih mjesta u hrvatskim djelima toga razdoblja: sveprisutnoj ideji izgona Turaka iz Europe pridružuju se izrazi podsmješljiva i podcjenjivačkoga odnosa budući da tursku kulturu obilježavaju samo siromaštvo, zaostalost i primitivizam. Osim toga, hrvatski se pisci ne libe istaknuti etičko ponašanje kršćanskih vojnika: milosrđe kršćanskih pobjednika prema poraženim muslimanskim protivnicima (P. Bogašinović, J. Krmpotić, B. Bošnjak, J. Malevac, Đ. Ferić). Autor dobro primjećuje kako je u tome vremenu došlo i do svojevrsne promjene sadržaja pojma Turci: dok se u 16. i 17. stoljeću navedeni etnonim uglavnom odnosio na vojsku i državno ustrojstvo Osmanskoga Carstva, u 18. se stoljeću njime sve više označuje susjedno muslimansko stanovništvo slavenskoga podrijetla. Time u literaturu ulazi i tema poturčeništva koja će, kako navodi autor, biti naročito potentna od hrvatskoga narodnog preporoda pa sve do hrvatske Moderne. Ovisno o vrijednosnome odnosu vjerskoga i etničkoga, poturčeništvo se različito vrednuje. Autor, nadalje, uspoređuje F. Grabovca i A. Kačića Miošića, dvojicu pisaca koji potječu iz iste regije, pripadaju istoj generaciji, prošli su isto obrazovanje, djelovali u okružju iste ideološke paradigme, pisali o istim ili sličnim temama, ali s bitno različitim vrijednosnim konotacijama. Dok Grabovčev ''Cvit razgovora'' predstavlja vrhunac u sotonizaciji Turaka u hrvatskoj književnosti ranoga novovjekovlja, odnos prema Turcima u Kačićevu ''Razgovoru ugodnom'' spada u one najtolerantnije. Naime, on se u Kačića temelji na varijanti panslavenske ideologije i veličanja junaštva na pozadini etike usmene epike. Konačno, u nekih pisaca koji su djelovali u europskim kulturnim središtima tolerantniji odnos prema Turcima proizlazi iz prihvaćanja novih liberalnih ideja (I. Lovrić, A. T. Blagojević).

Osim općih dijakronijskih tendencija, autor donosi zanimljive razlike u regionalnim pristupima turskoj temi u hrvatskoj književnosti ranoga novovjekovlja. Za razliku od dubrovačke politike i obzira prema Turcima, zbog čega su djela dubrovačkih pisaca s turskom tematikom mahom ostajala u rukopisu (M. Vetranović, A. Sasin, I. Gundulić), hrvatski pisci mletačke Dalmacije trajno su i vrlo izraženo zauzimali antiturski stav, uvijek

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 465 25.10.2005, 21:18

prožet nekom varijantom domoljubnih ideologema (M. Marulić, P. Zoranić, B. Karnarutić, J. Baraković, F. Grabovac, A. Kačić Miošić itd.). U središnjoj Hrvatskoj turska je tema, osim u historiografskim djelima (A. Vramec. J. Rattkay), najslabije zastupljena u odnosu na ostale hrvatske regije budući da se u svakodnevlju tursko susjedstvo ipak slabije osjećalo. U Slavoniji, koja je tek oslobođenjem na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće zakoraknula u povijest hrvatske pisane kulture, turska je tema u uskoj vezi s politikom Habsburške Monarhije prema Osmanskome Carstvu. Zbog toga se kroz sadržaj slavonske literature stalno provlači tema civilizacijske zaostalosti, nerada i hedonizma koje su za sobom navodno ostavili Turci (M. A. Relković). Potkraj 18. stoljeća, kada je Habsburška Monarhija u savezu s Rusijom ušla u rat protiv onemoćaloga Osmanskog Carsta, javlja se niz djela u slavonskoj književnosti koja taj rat tematiziraju s uobičajenim onodobnim predodžbama o Turcima (A. Ivanošić).

Nakon jasne eksplikacije teksta koja je inkorporirana nizom najzanimljivijih citata, autor klišeizirane predodžbe kulturnih stereotipa o turskome čovjeku i njegovoj kulturi definira i terminološki određuje u «pojmovniku» (str. 197-218) te konačno prinosi i «rječnik aksioloških atribucija» (str. 219-233) čime još jednom pokazuje stručnu kompetenciju bavljenja Sultanovom djecom.

Na koncu možemo dodati kako je knjiga Davora Dukića sveobuhvatan pogled s hrvatske strane na onu «drugu», tursku stranu, a da je ova tematska literarna konjunktura trajala, svjedoči i autorov popis od preko stotinu analiziranih djela hrvatske književnosti ranoga novovjekovlja. Dukićeva je knjiga napisana s glavom i repom, a vrsnoći njezina sadržaja neće zasmetati ni konstatacija da se naprosto čita kao roman, u jednome dahu, pa je uistinu preporučujem svima.

Ivan Botica

SREĆKO M. DŽAJA, Politička realnost jugoslavenstva (1918.-1991.), *Svjetlo riječi, Sarajevo – Zagreb 2004, 367 str.*

Nasilni raspad Jugoslavije pobudio je veliko zanimanje u znanosti i publicistici, pa su o toj temi i o samom jugoslavenstvu u novije vrijeme napisana brojna i opsežna djela. Tom se trendu priključio i Srećko M. Džaja knjigom «Die politische realität des jugoslawismus (1918-1991)», objavljenom u Münchenu 2002., čiji je bosanskohercegovačko-hrvatski prijevod tiskan 2004. godine.

Džaja temi jugoslavenstva pristupa na nov, dosad neuobičajen način. Iako se radi o povijesnoj temi, knjiga se ne obraća samo povjesničarima po struci, već mnogo širem krugu čitatelja. Autor povijest jugoslavenstva vidi u dvije odvojene vremenske cjeline: a) u razdoblju teoretskog jugoslavenstva kad su se tom idejom nadahnjivali južnoslavenski mislioci i političari pokušavajući u suradnji s južnoslavenskim narodima riješiti nacionalna pitanja i izbjeći podložnost okolnim neslavenskim nacijama i b) u razdoblju praktičnog jugoslavenstva koje je trajalo od 1918. do 1991. kad je jugoslavenska ideja provedena u

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 466 25.10.2005, 21:18

praksi uspostavom jugoslavenske države. Džaja se vrlo kratko osvrće na teoretsku fazu jugoslavenstva i stavlja naglasak na analizu jugoslavenstva kakvo je provođeno u vrijeme postojanja države Jugoslavije.

Prvi dio knjige, «Politički sustav Prve Jugoslavije» (str. 15-86) posvećen je promišljanjima o ustroju južnoslavenske države u razdoblju između dva svjetska rata. Autor obrađuje politički sustav zemlje, prikazuje stranački život, religijsku i obrazovnu politiku. U tom je periodu do izražaja došla oštra suprotstavljenost srpskog pogleda na jugoslavensku državu u odnosu na mišljenja ostalih južnoslavenskih naroda. Monarhistička je Jugoslavija na srpskoj strani često smatrana pukim proširenjem predratne Srbije, što je prouzročilo jak otpor nesrpskih naroda, te s vremenom oborilo unitarističku politiku formiranja jednoga jugoslavenskog naroda s tri plemenska imena (Srbi, Hrvati i Slovenci). Uz apsolutistički stil vladavine kralja Aleksandra i tešku ekonomsku krizu tridesetih godina nije bilo moguće stabilizirati Jugoslaviju na takvim temeljima. Potkraj tridesetih prevladalo je mišljenje da bi uspostava Banovine Hrvatske mogla riješiti krizu države, ali je rat koji je ubrzo zahvatio balkanski prostor zaustavio sva daljnja nastojanja oko možebitne federalizacije Jugoslavije. Sile Osovine se pri političkom preuređenju jugoslavenskog prostora nisu obazirale na jugoslavensku ideju. Ideja jugoslavenstva je ipak opstala u oslobodilačkom partizanskom pokretu pod vodstvom komunista. Četnički pokret, koji je također preuzeo elemente jugoslavenstva, kompromitiran je velikosrpstvom i učestalom kolaboracijom s okupatorima te je suzbijen od partizana.

Druga cjelina, «Politički sustav Druge Jugoslavije» (str. 87-174) bavi se jugoslavenskom državom u vremenu od kraja Drugog svjetskog rata do njezina raspada 1991. godine. Ta je država, za razliku od Prve Jugoslavije, bila ustrojena na posve nov način: kao federacija republikâ krojenih po narodnom načelu, pri čemu su osim Srba, Hrvata i Slovenaca status naroda i vlastitu republiku dobili i Crnogorci i Makedonci. Džaja ne zanemaruje prilike u kojima je stvorena socijalistička Jugoslavija, revoluciju, obračun komunista s političkim protivnicima te pokušaje izgradnje socijalističkog društva. Pritom je vanjskopolitička nužda nakon sukoba sa Staljinom 1948. prisilila jugoslavenske komuniste da izlaz pokušaju potražiti u specifičnom tipu socijalizma – samoupravljanju – te većoj otvorenosti prema kapitalističkim državama i zemljama Trećeg svijeta. Ti eksperimenti nisu u potpunosti uspjeli, i već su se šezdesetih godina pojavile naznake slabljenja jugoslavenskog zajedništva. Sa svim takvim pokušajima partijski se vrh oštro obračunao, ali nije uspio uništiti nacionalni naboj koji je s vremenom rastao u svim jugoslavenskim narodima. Zemlja je ušla u dugotrajnu društvenu, političku i ekonomsku krizu, a nakon sloma svjetskog komunizma raspala se u krvavim ratovima iz kojih su proizašle nacionalne države jugoslavenskih naroda stvorene na temelju jugoslavenskih federativnih republika.

U posljednjoj cjelini, «Bosna i Hercegovina u jugoslavenskoj državi» (str. 175-288), autor analizira odnos jugoslavenske države i posebnosti Bosne i Hercegovine. U Prvoj Jugoslaviji BiH nije smatrana jedinstvenom cjelinom, već izmišljotinom stranih okupatora. Najbrojniji jugoslavenski narodi – Srbi i Hrvati – svoj su sukob prenijeli i na bosansko-hercegovački prostor. Pritisnuti takvim razvojem događaja, Muslimani su najčešće lavirali između dviju strana. U Drugoj Jugoslaviji, BiH je formirana kao zasebna republika, ali u početku Muslimanima nije priznat status naroda. To je izmijenjeno 1963. godine kad su Muslimani priznati kao zaseban (ni srpski ni hrvatski) narod. Ekstremni srpski i hrvatski nacionalisti to nikad nisu prihvatili, u čemu leži jedan od uzroka krvavog raspleta bosansko-hercegovačkog rata devedesetih godina. Ni federalizam koji su promicali komunisti nije

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 467 25.10.2005, 21:18

to uspio spriječiti, pa je slom Jugoslavije BiH dočekala podijeljena na tri sukobljene strane – Hrvate i Srbe, s osloncem na vlastite matične republike, te Muslimane koji su na tragu Kallayeva «bošnjaštva» postupno prihvatili ime Bošnjaci.

Na kraju Džaja rezimira svoju analizu ocjenom kako je «… jugoslavenski paket bio dva puta prebrzo, nikakvim ili samo prividno demokratskim metodama omotan. (…) Sada jugoslavenski narodi trebaju vremena da bi došli do sebe i tek onda pošli u potragu prema uzajamnoj normalnosti. U kojem obliku, to oni trebaju, dakako uz međunarodnu pomoć, kao ravnopravni partneri pronaći i sami odlučiti. Teško je zamisliti normaliziranje u obliku jedne Treće Jugoslavije koju bi međunarodni pseudoeksperti na brzinu sklopili» (str. 299). Prema tome, on ne isključuje mogućnost normalizacije odnosa južnoslavenskih naroda. Međutim, sumnja u izvedivost pokušaja da se to provede ishitreno u obliku Treće Jugoslavije nametnute izvana. Vjeruje da je pomoć međunarodne zajednice južnoslavenskom prostoru svakako potrebna, no ipak ključni preduvjet normalizaciji odnosa vidi u vremenu potrebnom svakom od južnoslavenskih naroda da sam promisli o svom položaju i budućnosti, i na taj način «…dođe k sebi…». Šire kombinacije su moguće samo kad taj proces bude završen.

Knjiga je opremljena sa sedam karata i brojnim tablicama u kojima je prikazan etnički, vjerski i politički raspored snaga u obje jugoslavenske države. Ona je vrijedan doprinos povijesnoj znanosti.

Goran Hutinec

DRAGO ROKSANDIĆ, Etnos, konfesija, tolerancija*, SKD «Prosvjeta», Zagreb 2004, str. 480.*

Ugledni historičar Drago Roksandić koji je i redoviti profesor na Katedri za povijest Srednje i Jugoistočne Europe Filozofskog fakulteta u Zagrebu objavio je novu knjigu pod naslovom «Etnos, konfesija, tolerancija». Ova knjiga problemski integrira izbor radova koje je autor objavljivao u posljednjih četvrt stoljeća, a za koje je smatrao da su historiografski funkcionalni i u današnje vrijeme. Prema autoru: «problemska formulacija 'Etnos, konfesija i tolerancija' uopće nije slučajna. U hrvatskom i srpskom slučaju, kao i u slučaju drugih južnoslavenskih nacija, etnokonfesionalizam je na različite načine odlučujući činitelj u oblikovanju modernih nacionalnih ideologija, imaginarija, praksa itd… Istraživanje svakog fenomena etnokonfesionalizma u jugoistočnoevropskom, srednjoistočnoevropskom i sredozemnom svijetu pretpostavlja interkulturalizam u načinu mišljenja jer je onaj Drugi ili Treći uvijek u neposrednoj blizini i u prošlosti i danas, a bit će i sutra. Otuda se svaki etnokonfesionalizam u nas u svojoj autopercepciji iskazuje i kao «predziđe» nekog Svijeta kojem je epicentar izvan samoga ovog prostora. Posljedica su toga konstrukcije brojnih iluzionizama i klijentelizama u povijesti svakog etnokonfesionalizma koji nas ovdje zanima i nadasve kontinuirano kontroverzan, a nerijetko i konfliktan odnos prema onome Drugome u svoj neposrednoj blizini. S time u vezi, još su veće teškoće s

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 468 25.10.2005, 21:18

konceptom «tolerancija», vrlo zahtjevnom i nadasve kontroverznim i teorijski i empirijski, kojim se u nas, kada je o historičarima riječ, malo tko ozbiljnije bavi…»

Prvi dio knjige «Povratak izvorima» s pravom je stavljen na početak knjige. Po jednoj strani njemu je cilj «podsjećanje da je povjesničar prije svega istraživač, profesionalac koji bez koncepcijski osmišljenog rada u arhivima, bibliotekama i muzejima, a sve češće i na 'terenu', u okolišu, ne može uspješno stvarati nove vrijednosti. Drugi je praktičniji i svodi se na pokušaj da se u neke od brojnih hrvatsko-srpskih/srpsko-hrvatskih 'kontroverzistika' uvedu novi, nedovoljno poznati ili očigledno svjesno zanemarivani izvori». Izabrane su tekstove prevele Zrinka Blažević, Olga Diklić, Sanja Lazanin, Zvjezdana Sikirić-Assouline i Tatjana Subotić.

Drugi dio knjige «Etnos, konfesija i tolerancija» obuhvaća studiju «Vjerske podjele i (ne)snošljivosti u Vojnoj krajini» koja govori o hrvatskim i srpskim etnokonfesionalnim nacionalizmima u povijesnoj perspektivi od 16. do 19. stoljeća.

Treći dio knjige naslovljen je «Zavičajna povijest – interkulturni fenomen». Prvi tekst «Između imaginacije i realnosti» govori o prvoj banskoj regimenti u prvoj polovini 19. stoljeća. Obuhvaća prostor regimente, stanovništvo (s objavljenim i analiziranim popisom stanovništva za 1822. godinu), privredu i kulturu. Kao prilog dodana je instrukcija s opisom prve banske regimente iz 1848. godine. Zavičajnoj je povijesti okrenut članak «Iz ranije prošlosti kotara Donji Lapac». Autor je na početku članka sustavno i vrlo iscrpno obradio naselja i stanovništvo od 1795. do 1910. godine. Nakon toga je obradio kraj osmanske vladavine krajem 18. stoljeća, paroha Neofita Ajdukovića i događaje iz 1809., lički kordon za vrijeme revolucije 1848/49. godine te učešće ličke granice u ustanku u Crnim Potocima od 1875. do 1877. godine. Slijedi članak «Tradicija vojnokrajiškog prava i Ostrožinski pravilnik» u kojem predstavlja utjecaj tradicije vojnokrajiškog prava na Ostrožinski pravilnik koji je donesen 14. prosinca 1941. godine.

Tekst «Kordunska «Slunjska ploča» – prostor na granicama, migracije bez kraja» nakon osnovnih podataka o geografskim osobinama govori o integraciji toga prostora do kraja osmanske vladavine. Slijedi obrada razdoblja centralizirane Vojne krajine i razdoblja prijelaza na civilnu upravu. Na kraju je predstavljen slunjski kraj u suvremenoj povijesti s težištem na obradi demografskih podataka i analizi rezultata međuratnih izbora. Posljednji članak u trećem dijelu knjige «Zapisi o temama iz povijesti Gospića» govori o rukopisu Željka Holjevca «Gospić u Vojnoj krajini» koji će naknadno biti objavljen u nakladi Meridijana. Prema riječima autora, tekstovi iz ovog dijela knjige nastali su iz «potrebe da se nadasve vojnokrajišku povijest prepoznaje u njezinim ljudskim, humanističkim i antropološkim vrijednostima, što, dakako, treba biti slučaj i sa svakim drugim područjem istraživanja». Četvrti dio knjige naslovljen je «Historičar i historiografija: kritičke refleksije». Prvi tekst je prethodno priopćenje budućim autorovim istraživanjima Hrvatsko-slavonske Vojne krajine od 1835. do 1848. godine, a drugi zapravo nacrt projekta o socijalnoj historiji etnodemografskih procesa u hrvatskom prostoru od 15. do 20. stoljeća. Slijedi kratki osvrt na knjigu Gerharda Neweklowskog o Dositeju Obradoviću te konstruktivna kritika knjige Alexandera Buczynskog o gradovima Vojne krajine, odnosno o Bjelovaru, Senju i Petrinji od 1787. do 1872. godine.

Posebno je zanimljiv pregled historiografije o hrvatskome ranom novom vijeku u europskom kontekstu. U njemu prvo predstavlja historiografiju o hrvatskome ranom novom vijeku: bibliografije, sinteze i njezine realizacije te projekte. Nakon toga daje kontekst temeljne problematike hrvatskoga ranog novog vijeka te nedostatke na primjeru vjerske

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 469 25.10.2005, 21:18

povijesti. Slijedi dio teksta o istraživačkim metodama u historiografiji u hrvatskome ranom novom vijeku. Pregled historiografije autor završava razmišljanjem o izazovima komparatistike, u kojem, uz ostalo piše: «Kreativni potencijal hrvatske historiografije u svim njezinim segmentima, a naročito u ovo doba imperijalnih srazova, ponajviše ovisi o umijeću prepoznavanju vlastite problematike u istraživanja drugih. Ključ za to prepoznavanje nije imitacija nego komparacija». Prema autoru, taj dio knjige «čini izbor žanrovski različitih radova kojima je zajedničko nastojanje da se s jedne strane dijaloški, a s druge izvođenjem vlastitih stajališta o pojedinim pitanjima važnima za cjelinu ove knjige, afirmira jedan mogući pristup historiografskoj dijaloškoj kulturi».

Peti dio knjige nosi izazovan naslov «Povijest između prošlosti i budućnosti», a po autoru je izraz njegova «već iskazanog uvjerenja da je povijest i prošlost i sadašnjost i budućnost te da se historičari i historijska znanost moraju umjeti baviti vlastitim temama u raznim vremenskim perspektivama». U ovom dijelu knjige nalaze se dva teksta. Prvi govori o banu Josipu Jelačiću (1801-1859) i to o njegovu mitu. U drugom daje kratak ali vrlo sadržajan pregled povijesti Srba u Hrvatskoj od 15. do 20. stoljeća. U njemu je obradio srpske migracije u Hrvatsku, etnodemografske pokazatelje, jezik i pismo, etnički, nacionalni i vjerski identitet, kulturu, školstvo, političke stranke, društva i zajednice, društvenu integriranost Srba u Hrvatskoj te donio mišljenje što će biti sa Srbima u Hrvatskoj u budućnosti.

Šesti dio knjige je posvećen dvojici istraživača prošlosti Srba u Hrvatskoj: Milanu Radeki i Fedoru Moačaninu. Potonji je u više navrata svojim historiografskim radom dao nemali broj spoznaja o etnodemografskim i drugim promjenama na vojnokrajiškim prostorima. Knjizi je pridodano kazalo imena koje omogućava brzo snalaženje te životopis autora. Recenzenti knjige su Mira Kolar-Dimitrijević i Nikša Stančić, a urednik Čedomir Višnjić. Ova knjiga predstavlja bitno različit pristup u historiografiji od dosadašnjih prevladavajućih i ukazuje na višedesetljetnu kontinuiranu ustrajnost autora u svom pristupu. U svakom slučaju, knjiga je konceptualni izazov drugim istraživačima za širenje novih područja istraživanja i novih pristupa, a poglavito za razdoblje ranoga novog vijeka.

Hrvoje Petrić

SPOMENICA FILIPA POTREBICE, *ur. Mirjana Matijević Sokol, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskoga instituta za povijest, Zagreb 2004, 524 str.*

Smrću prof. dr. Filipa Potrebice, hrvatska povijesna znanost, a napose Požega i Slavonija, izgubila je vrsnoga znanstvenika i profesora. U sedam dekada svojega života, Potrebica je stigao do najvišega nivoa znanstvene i sveučilišne karijere koja je rezultat strpljiva i predana rada tokom cijeloga života. Malo je danas onih koji su na zagrebačkome sveučilištu ovjenčani najvišim sveučilišnim titulama nakon što su četvrtinu stoljeća proveli u provinciji kao srednjoškolski nastavnici, malo je danas onih koji su istodobno vrsni prosvjetari i još

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 470 25.10.2005, 21:18

bolji znanstvenici i, uza sve to, časni, poštovani i dragi ljudi. Nepotrebno bi sada bilo smišljati lamentacije i laude čovjeku koji je bio nesebičan istraživač, dobar pedagog, uspješan organizator i drag prijatelj. Kolege i prijatelji htjeli su mu stoga zbornikom radova čestitati sedamdeseti rođendan i odlazak u zasluženu mirovinu. No, objavu je preduhitrila teška bolest i iznenadna smrt. Sudbina je tako htjela da se umjesto zbornika izda *Spomenica Filipa Potrebice* koja je njihov istinski pietá i njihovo zemaljsko doviđenja u vječnosti.

Spomenica se sastoji od dviju cjelina: u prvoj je nekoliko priloga o životu i djelu profesora Potrebice, a u drugoj su raznovrsni prilozi njegovih kolega i prijatelja koji su poredani po suvislome kronološkom i tematskom nizu. Na početku je *Ivo Goldstein* uputio dirljivu riječ prijatelju i kolegi istaknuvši da je «Filip napravio posel» jer će jeka njegovih riječi još dugo ugodno odzvanjati u ušima njegovih požeških učenika i zagrebačkih studenata (str. 9). Životopis profesora Potrebice, koji je brižno sastavila *Mirjana Matijević Sokol*, govori o čovjeku velike dobrote i domolj ubivosti, znanstvenoga dijapazona i opusa (str. 11-14). Ovo je potonje *Robert Skenderović* prenio u bibliografiji koja se sastoji od pedesetak monografskih i dvjestotinjak analitičkih referencija (str. 15-30).

Drugu je cjelinu Spomenice otvorio *Petar Korunić* podužom raspravom o dometima historiografskoga istraživanja hrvatske prošlosti u prekretničkoj 1848. godini i njezinoj interpelaciji u narednim godinama, davši nova rješenja i zanimljive upute za daljnje istraživanje (str. 31-73). Raznovremenski slijed radova započinje *Nives Majnarić Pandžić* člankom u kojem se nakon pola stoljeća ponovno iznose podaci i nova promišljanja o brončanodobnim zlatnim nalazima iz Hrvatske (str. 75-85). Potom slijedi rad *Borisa Olujića* o kontinuitetu života naroda sjeverozapadnoga Ilirika na hrvatskome povijesnom prostoru od najstarijih vremena do danas, gdje ukazuje na probleme zloporaba i manipuliranja povijesnim činjenicama u etnohistorijskim istraživanjima i daje potrebne upute (str. 87-96). *Mirjana Matijević Sokol* je radom o aspektima hrvatske ranosrednjovjekovne latinske pismenosti istražila značajke latinskoga jezika na izabranim primjerima ranosrednjovjekovne spomeničke baštine te zaključila da je Hrvatska već u 9. stoljeću kulturno-civilizacijski bila dio zapadnoga latinskoga svijeta (str. 97-107). Nakon govora o posjedima nestalih srednjovjekovnih redova *Lelje Dobronić* u Podravini i istočnoj Slavoniji (str. 109-113), *Miroslav Palameta* svojim nas je radom odveo u svijet kršćanske likovnosti na stećcima istočnohercegovačke Radimlje (str. 115-131). Ranonovojekovne je teme otvorila *Lovorka Čoralić* radom o oporuci Pavla Grgurova, istaknutoga bosanskoga trgovca iz 16. stoljeća u Mlecima, pa je njezin tekst doprinos boljem poznavanju našega iseljeništva u «gradu na lagunama» (str. 133-140). Potom slijedi niz «slavonskih» tema iz 18. stoljeća. Najprije je pokojni *Josip Kljajić* pisao o vojnokrajiškom društvu Slavonskoga i Bosanskoga Posavlja u prvim desetljećima 18. stoljeća (str. 141-168), *Ante Sekulić* o bačko-kaločkim nadbiskupima iz obitelji Patačića (str. 169-178), *Franjo Emanuel Hoško* o opismenjavanju slavonskoga i srijemskoga puka u prvoj polovici 18. stoljeća (str. 179-190) i *Stjepan Sršan* o slavonskim franjevačkim župama nakon dugotrajne osmanske vlasti i ratova (str. 191-202). Prvi od radova o školstvu jest rad *Hrvoja Petrića* o koprivničkome pučkom školstvu od 16. do 19. stoljeća (str. 203-212). *Damir Matanović* nakratko je vratio «slavonsku» temu analiziravši stanje revolucionarne 1848. godine u vojnom komunitetu Broda na Savi (str. 213-220). *Stijepo Obad* pozabavio se dalmatinskim strankama i njihovim stajalištem o zemljišnom pitanju za austrijske uprave (str. 221-231), a *Dragutin Pavličević* Ivom Pilarom i njegovim stajalištem o Bosni i Hercegovini (str. 233-239). Nakon toga

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 471 25.10.2005, 21:18

slijedi nekoliko članaka s temama iz prvoga desetljeća 20. stoljeća. *Mira Kolar* opisala je prvi hrvatski privredni adresar «Hrvatski kompas» koji je izlazio od 1901. do 1903. u Požegi (str. 241-257). Izazvan pisanjem Vasilija Krestića, *Mato Artuković* podužom se raspravom pozabavio antisrpskim demonstracijama 1902. koje su bile izazvane Stojanovićevim člankom «Srbi i Hrvati» te je argumentirano pobio ona mišljenja srbijanske i dijela hrvatske historiografije koja su htjela isključiti Stojanovićev tekst iz dvostoljetnoga planiranoga programa «čišćenja» prostora «srpskih zemalja» od nesrpskoga stanovništva (str. 257-292). Nadalje je *Ljubomir Antić* razmatrao odjek narodnoga antimađarskoga pokreta 1903. godine među hrvatskim iseljenicima u Južnoj Americi (str. 293-303), a *Mario Strecha* propitao je značenje interkonfesionalnoga zakona koji je u banskoj Hrvatskoj stupio na snagu 1905. godine (str. 305-319). *Damir Agičić* analizirao je pisanje važnijih hrvatskih novina o slavenskim novinarskim kongresima koji su se održavali po raznim mjestima Austro-Ugarske (str. 321-330). Prikaz kutinskoga školstva do 1960. godine sumarno je donio *Franko Mirošević* (str. 331-336), a *Hrvoje Matković* popratio je šestosiječanjsku diktaturu usporedivši je s talijanskom i njemačkom diktaturom, te zaključio da je bila «monarho-fašistička» (str. 337-346). Kako smo se upoznali s gradišćanskim Hrvatima u 20. stoljeću, izvijestila nas je *Božena Vranješ Šoljan* (str. 347-358), a vrijedan je prilog istraživanju Drugoga svjetskoga rata u Hercegovini dao *Ivo Lučić* (str. 359-407). *Miroslav Akmadža* bavio se poslijeratnim odnosima između komunističke vlasti i Katoličke crkve (str. 377-407). Kako se pomoću dnevnoga tiska moglo oblikovati javno mnijenje analizirao je *Marijan Maticka* na primjeru poslijeratnih odnosa između Jugoslavije te Austrije i Mađarske (str. 409-418). Zanimljiv je prilog o Miroslavu Krleži i njegovu odnosu prema hrvatskoj historiografiji i hrvatskoj povijesti *Ive Goldsteina* (str. 419-433), kao i prilog *Tvrtka Jakovine* o susretima Tita i Nixona gdje je prikupio metodološki po «oral history» sjećanja novinara, prevoditelja, diplomata i političara (str. 435-453). Potom slijedi rad *Ivana Čizmića* o moralnom i ekonomskom doprinosu hrvatske zajednice iz Clevelanda osamostaljenju i priznanju naše domovine početkom 90-tih (str. 455-468), a raznovremenski je slijed radova u Spomenici završio zanimljivim prilogom *Davora Marijana* o manevru «bitke u prostoru» koju je jugovojska primijenila pri osvajanju Vukovara u Domovinskome ratu (str. 469-484). U radu o informatizaciji nastave povijesti *Robert Skenderović* nagoviješta prednosti koje će nastavi pružiti nova tehnologija u doglednoj budućnosti (str. 485-495). Na kraju se Spomenice nalaze prilozi trojice uglednih profesora koji nisu povjesničari. Najprije je *Vitomir Belaj* progovorio o mitskoj podlozi jednoga slavonskoga vjerovanja o crnogoričnome stablu koje izaziva «tihu jezu» (str. 497-507), potom je *Stjepan Damjanović* prikazao Jagićeve zagrebačke godine (str. 509-515) i konačno su *Krunoslav Matešić* i *Želimir Pavlina* dali prilog o Ramiru Bujasu utemeljitelju hrvatske psihologijske znanosti (str. 517-519).

Osim raznovrsnih i vrijednih radova, Spomenica je i grafički dobro oblikovana. S razlogom držimo da bi se i profesor Potrebica njome ponosio.

Ivan Botica

PRIKAZI - ZHP-37.PMD 472 25.10.2005, 21:18